

E.P. Thompson’ın Sosyalist Hümanizmi: 1956’nın Külleri İçinde “Sosyalistlerin Yapımı”, “Aşağıdan Sosyalizm” ve Bir Devrim Arayışı

Sanem Yamak, Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası Siyaset Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0002-9282-5485

E-Posta: syamakates@karabuk.edu.tr

Özet

1950’lerin ortalarında Süveyş Krizi, Hruşçov’un Stalin dönemine ilişkin ifşaatı, Polonya’daki ayaklanma ve Macar Devrimi’nin etkisiyle kapitalizme, bürokratik sosyalizme ve sosyal demokrasinin reformizmine bir alternatif olarak ortaya çıkan E. P. Thompson’ın sosyalist hümanizmi, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Thompson hakkında Türkçe yapılmış çalışmalar daha çok onun ‘aşağıdan tarih’ yaklaşımına katkılarına ve Louis Althusser ve Perry Anderson ile olan polemiklerine odaklanmıştır. Bu çalışmada ise Thompson’ın 1957-1960 arasındaki siyasi yazıları temel alınarak, onun tarih çalışmalarının ve polemiklerinin de asıl meselesi olan politik görüşlerine ve mücadelesine, “kayıtsızlık” ile nitelendirdiği bir refah toplumunda, üstelik reel sosyalizm örneğinde sosyalizme ilişkin hayal kırıklığının yaşandığı bir anda, “arzunun eğitimi” ile “sosyalist yapma” çabasına, özetle farklı tipte bir devrim ve “aşağıdan” gerçekleşecek demokratik ve insancıl bir sosyalizm arayışına odaklanılmıştır. Bu çerçevede Thompson’ın Stalinizm analizi ve “Stalinizme karşı isyan” olarak nitelendirdiği sosyalist hümanizmi, ortaya çıktığı tarihsel bağlam içerisinde ele alınmıştır. Thompson’ın sosyalist hümanizmi, ekonomik determinizm, dogmatizm, anti-entelektüalizm ve ahlaki nihilizmle karakterize olduğunu ileri sürdüğü Stalinizmin Partiyi/lideri kendisinin yerine ikame ettiği sıradan insanların, sosyalist bir toplumun inşasının ana özneleri olduklarını ve bu çerçevede “aşağıdan” bir sosyalizmi vurgular. Sosyalist toplumu ise insanın “tam insanlığı”nın, gerçek insani potansiyelinin gerçekleşebileceği bir toplum, “insani ve ahlaki” bir amaç olarak ele alır. İnsan failliğine vurgusu ve sosyalizm anlayışı ile insanların arzularını dikkate alan, amaçların ve araçların seçiminde zorunluluğun yanı sıra bireylerin vicdanını, sosyalist bir ahlakı ve bunlar temelinde yapılacak seçimleri temel alan demokratik bir sosyalizm amacındadır. Thompson’ın ‘temel’i, sınıfı, sınıf bilincini, sosyalist faaliyeti ve devrimi farklı bir biçimde ele alması, sosyalizm mücadelesinin hedefi, stratejisi ve araçları üzerine görüşlerinin temelini oluşturmuştur. Bu çerçevede entelektüellerin “arzunun eğitimi” yoluyla bilincin dönüştürülmesinde

rol oynayacağı ama her aşamasında sıradan insanların aktif katılımını içeren, halka açık eğitim ve faaliyetleri, protesto gibi araçları öne çıkaran bir strateji önermiştir. Thompson'ın sosyalist hümanizmi alternatifin imkânsızlığı söylemi ile karakterize olan günümüzün "post-politik" durumunda, siyasal mücadelede somutun analizinin yanında geçmişin analizinin, zorunluluğun yanında "arzuların", bu arzuları "uyarma"nın, "alternatifi tahayyül etme"nin, toplumsal değişimde insan failliğinin rolüne yaptığı vurgu ile önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: E.P. Thompson, Sosyalist Hümanizm, Aşağıdan Sosyalizm, Sosyalistlerin Yapımı, Arzunun Eğitimi.

E.P. Thompson's Socialist Humanism: "Making of Socialists", "Socialism from Below" and the Search for a Revolution in the Ashes of 1956

Abstract

E. P. Thompson's socialist humanism, which came to the fore as an alternative to capitalism, bureaucratic socialism and the reformism of social democracy under the impacts of the Suez Crisis, Khrushchev's revelation of the Stalin era, the Polish uprising, and the Hungarian Revolution in the mid-1950s, is the subject of this study. Previous studies on Thompson in Turkish mostly focus on his contribution to 'history from below' and his polemics with Louis Althusser and Perry Anderson. This study, based on Thompson's political writings between 1957 and 1960, centres upon his political views and struggles, which are also the main subject of his historical studies and polemics, his seeking for "making socialists" through the "education of desire" even at a time when socialism was falling out of favour in a welfare society which he argues is characterized by "apathy", and in a nutshell, a different type of revolution and democratic and humanist socialism to be realized "from below". Within this scope, Thompson's analysis of Stalinism and socialist humanism, which he regarded as a "revolt against Stalinism", have been discussed in the historical context in which they were put forward. Thompson's socialist humanism, which asserts that Stalinism is characterized by economic determinism, dogmatism, anti-intellectualism and moral nihilism and that it substitutes the Party/leader for ordinary people, emphasizes ordinary people as the main subjects of the building of a socialist society, and within this framework a socialism "from below". He, moreover, considers socialist society as a society in which man's "full humanity" and his true human potential can be fulfilled and as a "human and moral" goal. With its emphasis on human agency and its understanding of socialism, it aims at a democratic socialism that takes the desires of people into consideration and is based on the conscience of individuals, a socialist morality and the choices to be made on the basis of them, as well as the necessity in the choice of

ends and means. Thompson's different treatment of 'base', class, class consciousness, socialist activity and revolution formed the basis of his views on the aim, strategy, and means of the struggle for socialism. He proposed a strategy in which intellectuals would play a role in the transformation of consciousness through the "education of desire", but which included the active participation of ordinary people at every stage. Thompson's socialist humanism reminds us the importance of the analysis of the past, "desires", "awakening" these desires, "imagining the alternative", and human agency in social change.

Keywords: E.P. Thompson, Socialist Humanism, Socialism from Below, Making of Socialists, Education of Desire.

Giriş

Soğuk Savaş'ın ve nükleer tehdidin doruklarda olduğu 1950'lerde etkileriyle Batı'da ve Doğu'da önemli tartışma ve gelişmelere yol açan olayların vuku bulunduğu kritik yıl, 1956'dır. Batı'da İngiltere ve Fransa'nın İsrail ile birlikte, Süveyş Kanalı'nın Mısır tarafından millileştirilmesi üzerine giriştikleri emperyalist müdahale, Doğu'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) 20. Kongresi'nde Parti Genel Sekreteri Nikita Hruşçov'un yaptığı konuşma, Poznan (Polonya) Ayaklanması ve Macar Devrimi 1956'nın en önemli olaylarıdır. Stalin'in ölümüyle başlayan deStalinasyon süreci, kolektif liderliğe yapılan vurgu, Yugoslavya ile yumuşama, Sovyetler Birliği'nde ve diğer Doğu Bloğu ülkelerinde ve hatta Batı'da Komünist Partilerin aşırı merkezizetçi yapılarında bir değişim olabileceği yönünde olumlu beklentiler yaratırken (Saville, 1976: 1); Polonya ve Macaristan'daki olaylar da sıradan insanların bürokrasinin hâkimiyetindeki mevcut sistemleri daha insancıl ve demokratik bir sosyalizme dönüştürme yolunda harekete geçmeleri açısından umut kaynağı olmuştur. Diğer yandan SBKP'nin en yetkili kişisi olarak Hruşçov'un açıklamalarının yarattığı hayal kırıklığının sosyalizme olan inancı sarsacağı ve hareketten uzaklaşmalara neden olacağı endişesi ortaya çıkarken, Komünist Partilerin Hruşçov'un gizli oturumdaki konuşması ve Doğu'daki ayaklanmalar karşısındaki tutumları da komünist hareketteki kopuşları arttıran ve Doğu'da ayaklanmaları şiddetlendiren bir etki yaratmış, son noktayı Macar Devrimi'nin Sovyetler Birliği tarafından bastırılması koymuştur. Bütün bu gelişmeler Stalinizmin, Sovyet parti ve toplum modelinin eleştirisini ve insanı merkezine alan demokratik bir sosyalizm için arayışları canlandırmıştır (Schwarzmantel, 2016).

Bu arayışlardan biri İngiltere'de büyük ölçüde E. P. Thompson'ın çerçevesini ortaya koymaya çalıştığı sosyalist hümanizmdir.¹ Thompson'ın sosyalist hümanizmi, Stalinizmin tahlili ve komünist hareket ve teorideki sorunların açık

Yamak S (2023). E.P. Thompson'ın Sosyalist Hümanizmi: 1956'nın Külleri İçinde 1051 "Sosyalistlerin Yapımı", "Aşağıdan Sosyalizm" ve Bir Devrim Arayışı. *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 1049-1086.

tartışması yoluyla sosyalizmi yeniden tarif ederek arzulanır kılma, insanın tarihin yapımındaki aktif rolünü hatırlatarak, sıradan insanların eylemlerine dayalı bir sosyalizmin -“aşağıdan sosyalizm” - inşası fikrini gündeme getirme ve bu sıradan insanları sosyalizm mücadelesine kazanmaya, “sosyalistler yapma”ya dönük bir çaba olarak ortaya çıkmıştır.² Temellerini İngiliz radikal muhalefet geleneğinden, özellikle de William Morris’in “devrimcileşmiş”³ romantizminden alır. İngiliz radikal muhalefet geleneğinin, kendi döneminin sıradan insanlarına, İngiltere’de tarih boyunca kendilerine dayatılanlara karşı direnen sıradan insanları hatırlatarak bu gelenekten beslenmek; William Morris’in ise kapitalizmin ahlaki eleştirisinin, alternatifin tahayyülünün, bunların “sosyalist yapma”daki rolünün önemini vurgulamak bağlamında önemli bir rol oynadığı⁴ Thompson’ın sosyalist hümanizmi bu açıdan, tarihin yapımında bilinçli insan failliğine vurgu gibi ortak bir öğeyi paylaşmakla birlikte, kaynaklarını büyük ölçüde Marx’ın 1844 *Elyazmaları* gibi eserlerinden alan Polonya ve Macar muhaliflerinden, genel olarak Kıta Avrupa’sının Marksist Hümanizminden farklılaşır (Davis, 2013: 59–60; Dworkin, 1997: 53; Soper, 1990: 206–208; Turgut, 2015: 441–443). Thompson’ın sosyalist hümanizmi gündeme getirmesi Soğuk Savaş ve nükleer tehdidin Doğu’da ve Batı’da bireylerde yarattığı korkunun bu toplumları mevcut düzenleri kabullenmeye ve siyasal ilgisizliğe sürüklediği, ayrıca Batı’da artan refahın bu ilgisizliğe katkı sunduğu yönündeki tespitleri bağlamında (Thompson, 1959b: 3–5), 1956’yı bu kabulleniş ve “kayıtsızlık” halinden, “balinanın içinden” çıkış için potansiyel yaratan bir kırılma noktası olarak görmesiyle de ilişkilidir.⁵ Bu açıdan sosyalist hümanizm var olanın içine sıkışmış, insani özellikleri karşılayacak bir alternatifi hayal ve inşa etme mücadelesinden uzak duran, tarihin yapımındaki failliği yok sayılan insanları, üstelik sosyalizmin gözden düştüğü bir anda, mevcut toplumların koşullarını da dikkate alan bir strateji ve yeni araçlarla harekete geçirmek, insancıl, demokratik bir sosyalizmi aşağıdan inşa etmek için bir çağrıdır. Thompson, Türkçe literatürde genellikle tarihçiliği – *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* eseriyle doruğa ulaşmış “aşağıdan tarih” yazımı⁶ ve Louis Althusser, Perry Anderson gibi isimlerle olan tartışmaları bağlamında incelenen bir yazardır.⁷ Bu çalışmada ise Thompson’ın 1957-1960 arasındaki siyasi yazıları ekseninde, onun tarih çalışmalarının ve polemiklerinin de asıl meselesi olan⁸ politik görüşlerine ve mücadelesine, yani sosyalist hümanizmi bir alternatif olarak sunma ve bir refah toplumunda ‘arzunun eğitimi’ ile ‘sosyalist yapma’ çabasına, özetle farklı tipte bir devrim ve ‘aşağıdan’ gerçekleşecek demokratik ve insancıl bir sosyalizm arayışına odaklanılacaktır.

1990’larda ‘reel’ sosyalizmin çöküşüyle sosyalizmin bir alternatif olarak başarısızlığının ve hatta imkânsızlığının ilan edildiği, sınıfın politik mücadelenin ana öznesi olma rolünün reddedildiği, kimlik ve söylem siyasetinin yükseldiği

1052 Yamak S (2023). E.P. Thompson’ın Sosyalist Hümanizmi: 1956’nın Külleri İçinde “Sosyalistlerin Yapımı”, “Aşağıdan Sosyalizm” ve Bir Devrim Arayışı. *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 1049-1086.

post-politik dönemde sorunlarına çözüm üretmeyen ve gerçek bir alternatif sunmayan müesses nizam partileri karşısında insanlar, alternatifsizlik ve etkisizlik hissiyle politik olarak edilgenleşmekte/ilgisizleşmektedir. Hâkim yeni sağın bileşeni yeni muhafazakârlığın siyaseti dönüştürme çabası çerçevesinde, insanı içinde yaşadığı toplumu dönüştürerek daha iyiye götürme yetisine sahip bir aktif özne değil de var olana rıza göstermesi beklenen edilgen bir varlık olarak ele alan “neo hümanizmi” de buna katkı sunmaktadır (Alca, 2021: 3957–3958). Günümüzde yoksulluğu ve yoksunluğu giderek artan insanların tepkileri ise ya kitlesel -ancak dağınık, stratejisiz ve örgütsüz- protestolar ve isyanlar biçiminde kendini dışa vurmakta, bir alternatif hedefe yönelemeyerek sönümlenmekte ya da bu tepkiler büyük ölçüde, popülist söylemlerle kitleleri yakalayan aşırı sağ tarafından politik desteğe dönüştürülmektedir (Yamak, 2019: 139-140; Yamak ve Çalışkan, 2019: 38-39). Bu bağlamda, neredeyse yetmiş yıl önce bazı açılardan benzer koşullarda, toplumsal değişimde insan failliğinin, alternatifi tahayyülünün, ‘zorunluluk’un yanında arzuların ve ahlaki tavır alışın önemine vurgu yapan Thompson’ın sosyalist hümanizmini hatırlatmak bu yazının amacıdır.

Hruşçov’un Konuşması ve Macaristan’a Sovyet Müdahalesinin Büyük Britanya Komünist Partisi’ndeki Yankıları

Hruşçov’un SBKP 20. Kongresi’nin açık oturumunda yaptığı konuşmada ‘kişi kültü’, kolektif liderliğin yokluğu, parti içi demokrasi sorunları gibi konulara değinilirken, yabancı delegelerin kabul edilmediği gizli oturumdaki konuşması ise tasfiyelerin, kayıpların, düzmece davaların ifşasını içeren, iç ve dış politikadaki tüm “hata”ları Stalin’e yükleyen ve devrimin başarılarını tek bir kişinin –Stalin’in- başarısına indirgenmenin yanlışlığını vurgulayarak “kişi kültü”nü yıkmayı hedefleyen bir konuşmaydı (Apor, 2007: 230–231; Khrushchev, 1956). Hruşçov bu konuşmada, Marksizm-Leninizme aykırı biçimde Stalin’in tüm başarıların mimarı, yanılmaz, her şeye vakıf ve dolayısıyla tek doğru karar mercii mertebesine yüceltilmesi olarak “kişi kültü”nün “parti ilkelerinin, parti demokrasisinin, devrimci yasallığın son derece ciddi bir dizi sapkınlığının kaynağı” olduğunu vurguladıktan sonra, Stalin’in, “halk düşmanı” kavramını ortaya atarak, bunu sadece “Leninizm karşıtları”nı değil, başta kendisinden farklı bir görüş dile getirenler olmak üzere “dürüst komünistleri” dahi yok etmek için kullandığını ileri sürmüştür. “Halk düşmanı” ilan edilenlerden işkence altında alınan itiraflarla masum insanlar idam edilmiş, uluslar göç ettirilmiş, ülkede korku ve güvensizlik atmosferi yaratılmış, “iftiracı ve kariyerçi”ler çoğalmış, partide farklı bir görüş bildirmek imkânsızlaşmış; Stalin Merkez Komite’yi ve Politbüro’yu çoğunlukla saf dışı bırakarak önemli kararları tek başına almış, Leninist kolektif liderlik ilkesini çiğnemiştir; parti ve Sovyet demokrasinin

ihlali gerçekiğın ızzerinin ızrtılmesine ve ekonomi başta olmak ızere ıznemli konularda yanlış kararlal alınmasına yol aıımış, baskı, korku ve gıvvensizlik ortamı ekonomik ve kıltilrel gelişmenin ıznını tıkamış, Stalin'in politikaları diğer uluslarla olan barışlılı ilışkileri de olumsuz yıznde etkilemiştir (Khrushchev, 1956).

Dođu Blođu ızlkelerinde bu konuşmanın ardından gerek kamuoyu gerekse komınist partiler dızeyinde tartışmalar başlamış ancak yerel komınist partiler, gerek tarihsel gerçekiğın ifadesi olarak gerekse itiraf kabilinden dile getirilenleri gereken ciddiyetle ele almamıştır ve bu sızreıte halkın hoşnutsuzluğu ve muhalefeti giderek artmıştır (Apor, 2007: 231-233,245). ızrneğın Polonya'da Yugoslavya gibi Sovyetler Birliđi'nden farklı bir yol izlenilebileceği yıznde gırurışler ileri sızrılmış, ekonomide izlenen politikalar eleştirilmiş, diğer yandan toplumsal eşitsizliklere dikkat ıekilmiş, ıeşitli hak talepleri gındeme getirilmiştir (Bromke, 1958: 49). Parti'nin bazı yızneticileri gırrevden almak gibi kılçük tavizleri karşısındaki hoşnutsuzluk, ekonomi politikası karşında artan hoşnutsuzlukla birleşince Poznan'da, ızcretlerin dışrılmesine karşı başlatılan işıi ayaklanması kısa sızrede siyasi bir isyana dırnışmıştır. Sovyet mıdahalesinden ıekinen Polonya hıkümeti liberalleşme politikalarına hız vermek, muhalif lider Wladyslaw Gomułka'yı iktidara getirmek, Stalinistleri gırrevden almak ve Sovyet baskısına karşı direnmek suretiyle halkın tepkisini yatıştırmaya ıalışmıştır (Bromke, 1958: 50-55). Macaristan'da ise Hruşıov'un konuşmasının ardından muhalif lider Imre Nagy'nin⁹ ıevresindeki komınistler onu yeniden popiler hale getirmek ızere harekete geıımış, Polonya'daki ayaklanma sızrerken Macaristan'da da işıi grevleri ve ıeşitli taleplerde bulunan ızđrenci hareketleri gırrılmeye başlanmış, hızlı sanayileşme projesinin refahta yarattığı dışışın en ıznemlisi olduğu ekonomik sorunlar da kitlelerin harekete geımesinde etkili olmuştur (ıakır, 1989: 177-180, 186).¹⁰ Sovyetlerin ilk mıdahalesinin ardından Nagy tekrar iř başına getirilmiş ancak kitlelerin taleplerini tam olarak temsil etmediği ortaya ııktıktan sonra, artan kitle baskısıyla Macaristan'ın Varřova Pakti'nden ıekildiğini ilan etmesinin ardından Sovyetler Birliđi'nin ikinci mıdahalesi gerıekleştirilmiştir (ıakır, 1989: 197). Sovyetler Birliđi, Macaristan'daki olayları, Macaristan'da komınizme giden yolda elde edilen kazanımları ve ilerlemeyi ortadan kaldırmayı amaılayan, komınizm karşıtı eski dızenin gıçlerinin, Batı emperyalizminin desteğiyle gerıekleştirdiği bir karşı-devrim olarak gırmmıştır (Bekcan, 2019: 20-22).

Hruşıov'un konuşmasının ardından Batı'da Komınist partiler ıinde başlayan eleştiri sızreılerine, Macaristan'a Sovyet mıdahalesi karşısında bu partilerin takındıkları tavır sorunu da eklenince birıok anlaşmazlık gın yızzıne ııkımış, bazı komınistler partileriyle yollarını ayırmış ve asıl ıznemlisi, tartışmalar ve

1054 Yamak S (2023). E.P. Thompson'ın Sosyalist Hımanizmi: 1956'nın Kılleri ıinde "Sosyalistlerin Yapımı", "Aşağıdan Sosyalizm" ve Bir Devrim Arayışı. *Mılkiye Dergisi*, 47(3), 1049-1086.

kopuşlar kuramsal düzeyde birçok temel meselenin yeniden ele alınması gereğini ortaya çıkarmıştır (Schwarzmantel, 2016). Bu çalışmanın konusunu oluşturan “Sosyalist Hümanizm” in İngiltere’de gündeme gelişi de bu olaylar ve tartışmalar bağlamında gerçekleşmiştir.

Hruşçov’un konuşmasında gündeme getirilenler Büyük Britanya Komünist Partisi (BBKP) üyeleri arasında bunların gerçek olup olmadığı, eğer gerçekse nasıl olabildiği, alınması gereken tavrın ne olduğu gibi konuların yanı sıra Komünist Partilerin SBKP’den bağımsızlıkları, parti içi demokrasi, sosyalizm gibi birçok konuda tartışmaların başlamasına neden olmuştur (Heinemann, 1976: 45–46). BBKP lideri Harry Pollitt’in ancak Nisan sonlarında, Parti’nin haftalık yayın organı *World News*’de yayınladığı yazıda, Kongre’de yapılan açıklamaları SBKP liderliğinin dürüstlüğü’nün ifadesi olarak değerlendirip, sorunların geride kaldığını, geçmiş meselelerle uğraşmanın fayda sağlamayacağını ifade ederek geçiştirmesi, SSCB’ye ve SBKP’ye güven bildirmekle yetinmesi, Parti’nin diğer bir önde gelen ismi Rajani Palme Dutt’un ilerleme yolunda bazı adaletsizliklerin, acıların ve kayıpların yaşanmasının normal olduğunu vurgulaması üyeler arasında hoşnutsuzluğu arttırmış, gizli konuşmanın tam metninin İngiliz basınında Haziran ayında yayınlanmasının ardından da Parti “ciddi bir tartışmayı başlatma konusundaki bariz isteksizliğini” göstermiştir (Flewers, 2019: 319–320; Saville, 1976: 4–5). BBKP Yürütme Komitesi 13 Mayıs tarihli kararının da Parti liderlerinin makalelerindeki görüşlerle paralel olması, Parti yönetiminin tüm kabahati Stalin’e yükleyerek artık her şeyin yolunda olduğu biçimindeki SBKP görüşünü sorgusuz sualsiz kabulünü sorgulayan üyelerden gelen eleştiri yazıları ve tartışma taleplerini artırmıştır (Flewers, 2019: 321).¹¹ Macaristan’a Sovyet müdahalesini de bir gereklilik olarak gören Parti’nin özel olarak düzenlediği Kongre’de Parti yönetiminin, Sovyetler Birliği’nin demokratikleşme sürecinde başarılı olacağı, Doğu Avrupa’daki bazı “hatalara” rağmen SSCB’nin başarılı olduğu, aşırı eleştirel tutumun parti disiplini ve uluslararası dayanışma açısından tehlike yarattığı yönündeki görüşleri çoğunluk tarafından onaylanmıştır (Heinemann, 1976: 47, 50). Parti’nin bu tutumu karşısında aralarında işçiler, sendika liderleri ve entelektüellerin yer aldığı birçok üye Parti’den istifa etmiş, Şubat 1956’da 33.095 olan üye sayısı 1957’de 26.742’ye, 1958’de 24.670’e düşmüştür (Flewers, 2019: 325; Heinemann, 1976: 50).

“Yanlış”ı Düzeltmek: *The Reasoner* ve *The New Reasoner*

Hruşçov’un konuşmasının Parti üyeleri arasında yarattığı tartışma talebine rağmen Parti yönetiminin bu konudaki isteksizliğinin açıkça görüldüğü bir ortamda, manşetinde Marx’ın -derginin çıkış amacının özeti niteliğindeki- “Yanlış”ı çürütülmemiş halde bırakmak, entelektüel ahlaksızlığı teşvik etmektir” cümlesi yer alan *The Reasoner* dergisi, partinin Komünist Tarihçiler grubundan

E.P. Thompson ve John Saville'in editörlüğünde yayınlanmaya başlamıştır. Yayınlanma amacı, "Komünist Parti'nin temel ilke, amaç ve strateji sorunları" üzerine yapılmakta olan tartışmalar için "bir forum sağlamak" olarak belirtilmiş ve derginin "Komünist Parti üyeleri tarafından yazılan ve onlara hitap eden bir dergi" olduğu vurgulanmıştır (Saville ve Thompson, 1956c: 1). Saville ve Thompson'a göre (1956c: 2), Hruşçov'un konuşmasının yol açtığı tartışmalar Parti'deki şu sorunları açığa çıkarmıştır:

"Marksizm"ın anlamı üzerindeki derin anlaşmazlığı: Bir "bilimsel analiz" iddiasıyla iç içe geçmiş büyük ölçüde irrasyonel ve otoriter tutumların varlığını: teorinin dogmaya, sosyalist eğitimin telkinlere dönüşmesi, demokrasi, siyasi ahlak ve parti örgütlenmesi gibi temel sorunlar üzerinde açık bir ortak anlayışın, hatta zaman zaman herhangi bir ortak terminolojinin olmaması...

Saville ve Thompson'a göre (1956a: 4–5), Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğundaki diğer ülkelerin Marksist bir analizinin eksikliğinden kaynaklanan Sovyetler Birliği hakkındaki gerçekçi olmayan yaklaşım, sonunda hayal kırıklığına, birçok kişinin hareketten kopmasına, birliğin zayıflamasına ve hatta Sovyet karşıtı tutumların artmasına neden olmuştur. Bu noktada yazarlar işçilerle olan ilişkiler, dogmatizm ve "yerli bir Marksist geleneğin zayıf gelişimi" sorunlarını göz önünde tutan bir tartışmanın gerekliliğinin altını çizmişlerdir. Editörlerinin ısrarla derginin hizipçilik ya da muhalefet amacıyla çıkarılmadığını belirtmelerine rağmen BBKP yönetimi, Parti üyeleri tarafından kendi kontrolü altında olmayan böyle bir derginin yayınlanmasından rahatsız olmuş ve derginin yayınına son verilmesini istemiştir (Saville, 1976: 8–10). Parti yönetimiyle görüşmeler devam ederken ikinci ve üçüncü sayılar da yayınlanmış, Macaristan'a Sovyet müdahalesi ise Saville ve Thompson'ın BBKP'den kesin kopuşlarını beraberinde getirmiştir. Üçüncü sayıda Thompson (1956b) Sovyet müdahalesini ve BBKP'nin tutumunu sert bir şekilde eleştirmiş, Parti liderliğinin olan biteni SBKP'nin yaptığı gibi tek bir kişi ve bu kişiliğe atfedilen "kült" ile açıklayarak, Stalin'in teorisini eleştiriye tabi tutmadıklarını, böylece kendi teori ve pratiklerinin sorgulanması ve Parti'yi Stalinizmin etkisinden kurtarma çabalarını savuşturmuş olduklarını ileri sürmüştür:

Stalinizm, hakkında bir şey "bilemeyeceğimiz" "yanlış şeyler" değil, hakkında bir şeyler bildiğimiz, bir dereceye kadar paylaştığımız ve bugün liderliğimizin desteklediği çarpık teoriler ve yozlaşmış uygulamalardı. Ahlaki körelmemizin, askeri kelime dağarcığımız ve yapımızın, halka ve onların örgütlerine karşı ataerkil bakış açımızın, "yanlış bilgi yayma zevkimizin", rehberliğimizden bağımsız halk inisiyatiflerinden korkumuzun, eleştiriden hoşlanmamamızın, gizliliğimiz ve ara sıra arkadaşlarımıza karşı kötü niyetimizin- bütün bunların propagandamızı felce uğrattığını, bizi izole ettiğini ve çalışmamızı hak ettiği

ödülünden mahrum bıraktığını kim bilmez ki? Ve bu şeylerle en az lekelenmiş olanların sıradan üyeler ve en çok lekelenenlerin de liderliğimiz olduğunu kim bilmez ki?

Liderlerimiz bunu tartışmak istemiyorlar çünkü değişmek istemiyorlar. Özünde, her zaman “çözülmeden” korkmuşlardır. Kalpleri Sovyet tankları ile birlikte. Ne de olsa tanklar, kontrollere cevap verecek ve gücü pekiştirebilecek mekanik şeylerdir. “Marksizm-Leninizm” onlarla güvende. Ama insanlar inisiyatifini kendilerine alır...işte bu çok büyük bir risk. (Thompson, 1956b: 7)

“Komünistler tarafından yapılmış devrimler” olarak nitelendirdiği Polonya ve Macaristan’daki olaylar ise Thompson’a göre olumlu değişimleri yaratma potansiyeline sahipti. Bu değişimleri, “insana saygı”, “gerçeğe saygı”, “halkların inisiyatiflerine duyulan gerçek güvene dayanan bir demokrasi”, “gerçek bağımsızlığa ve saygıya... gerçek alışverişlere... kardeşçe tartışmalara dayanan yeni bir enternasyonalizm” olarak sıralıyordu ki bunlar daha sonra ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaya çalışacağı sosyalist hümanizmin ana temalarıydı (Thompson, 1956b: 7). Üçüncü sayının yayınlanması üzerine Saville ve Thompson üyelikten üç ay süresince uzaklaştırılmış ancak Macaristan olayları karşısındaki tavrıyla Parti’nin “tamamen gözden düştüğü” ve parti içinde mücadelenin faydasız hale geldiği düşüncesiyle istifa etmişlerdir; dergiyi yayınlamaya ise “kendilerine karşı artan saldırganlık”, parti içinde “artan anti-entelektüalizm”, derginin yayınlanmaya devam etmesinin temel ilkelerin tartışılmasına engel olduğu ve Macaristan olaylarının uzlaşma için bir zemin bırakmadığı gerekçeleriyle, son vermişlerdir (Saville, 1976: 10–16).

‘Yanlışı düzeltme’ işinin arzu ettikleri gibi -Komünist Parti’de açık ve özgür tartışma yoluyla- yapılamayacağına kanaat getirdikten ve bu nedenle Parti’den ayrıldıktan sonra, Saville ve Thompson çıkardıkları yeni bir derginin -*The New Reasoner*-¹² sütunlarında bu işe daha yoğun bir şekilde soyunmuşlardır. Thompson yeni derginin ilk sayısında iki kısım halinde yayınlanan *Socialist Humanism: An Epistle to the Philistines* başlıklı uzun yazısıyla Stalinizmin tahlilini yapmaya ve sosyalist hümanizmin çerçevesini ortaya koymaya çalışmıştır. Thompson’a göre (1957c: 106–107), Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ülkelerindeki baskıyı gözler önüne seren gelişmelerin olumsuz sonuçları, İngiltere’de sosyalistler arasında, tüm baskı biçimlerinin ortadan kalkacağı ve insanın gerçek özgürleşiminin mümkün olacağı bir toplum olarak sosyalizme olan inancı sarsması, birçok kişiyi Marksizmden şüphe duymaya ve hareketten uzaklaşmaya sevk etmesiydi ki bunun nihai sonucu işçi hareketinin zayıflaması ve giderek var olan düzeni kabullenmesi olacaktı. Bu çerçevede Stalinizmle hesaplaşma ve sosyalist hümanizmin gündeme getirilmesi bu sonuçları engelleme çabası olarak görülebilir.¹³ Thompson ve Saville tarafından *The Reasoner*’ın ilk sayısında

olduğu gibi ikinci sayısında da bu amaç vurgulanmış, *The Case for Socialism* başlıklı yazıda öncelikle sosyalizmin ne olduğu hakkında bir tartışma ihtiyacının altı çizilmışti. Bunun için bir yandan SSCB'nin ne olup olmadığının ayrıntılı bir tahlilinin yapılmasının diğer yandan "sosyalist toplumun karakterine dair, yalnızca ekonomik temeliyle değil, aynı zamanda sosyal ilişkileri ve siyasi kurumları ve çağdaş İngiliz koşullarıyla ilgili olarak çok daha net bir anlayışı yeniden yaratma[nın]" önemi vurgulanmış; sosyalizmi "pratik, sağduyulu, arzu edilir ve (siyasi akıl dahilinde) acil bir olasılık olarak" gündeme getirmek, sosyalizmin "sadece yaşam standartlarıyla değil, yeni toplumsal ilişkilerle, yeni değerler ve fırsatlarla, yeni, daha cömert, daha adil ve daha az bencil bir yaşam biçimiyle ölçüleceği anlayışını" özellikle gençlerde oluşturmak gerektiği ileri sürülmüştür (Saville ve Thompson, 1956b: 2, 5–6). Thompson ve Saville'e göre (1957: 2), SSCB ve Doğu Avrupa'daki işçi ve aydınların mücadelesinde bu türden bir çaba söz konusuydu ve yanında hizalandıklarını ifade ettikleri bu çaba "komünist ilke"ye dönüş anlamına gelmekteydi. Bu 'dönüş' kendini Thompson'ın sözleriyle (1957c: 106) "Stalinizme karşı isyan"da ortaya koyuyordu. Ancak bu isyanın başarısı ile "sosyalist hareketin kurucularının devrimci güvenini" doğrulamak mümkün olurken, sosyalistlerin "kendi devrimci perspektiflerine olan güvenleri" de yeniden tesis edilmiş olacaktı. Bu doğrultuda Thompson, öncelikle Stalinizmi tanımlama ve ona karşı "isyan", "komünist ilkeye dönüş" veya bir diğer deyişle "sosyalist hümanizm" in bir çerçevesini ortaya koymaya çalıştı.

Thompson'ın Stalinizm Tahlili ve Stalinizme Karşı Bir "İsyan" Olarak Sosyalist Hümanizm

Thompson, Hruşçov'un konuşması ile ortaya dökülenleri ve Doğu'daki ayaklanmaları hatta Komünist partilerdeki sorunları Stalinizmin ürünü olarak görmekte ve Stalinizmi Marx ve Engels'in Alman İdeolojisi'nde ortaya koydukları tanımı temel alır şekilde bir ideoloji olarak tanımlamaktadır:

"Stalinizm" gerçek anlamda bir ideolojidir; yani, kısmi, partizan bir gerçeklik görüşünden türeyen bir yanlış bilinç biçimi ve belirli bir aşamada, -Marksist anlamda- idealist olan bir düşünce tarzıyla yanlış veya kısmen yanlış kavramlar sistemi kurmaktır. "Stalinist teori, olgularla, toplumsal gerçeklikle başlamak yerine, fikirle, metinle, aksiyomla başlar: olgular, kurumlar, insanlar, fikre uygun hale getirilmelidir". (Thompson, 1957c: 107)

Thompson'a göre "partizan tutumların ve yanlış veya kısmen yanlış fikirlerin bir takımıydı" olarak Stalinizm, "belirli bir tarihsel bağlamda bürokrasiye dönüşen devrimci bir elitin ideolojisidir". Kültürel açıdan geri olduklarını belirttiği işçi ve köylülük arasındaki "yaygın tutum ve fikirlerden" beslenen,

“Rus geriliği ve kapitalist güçlerin düşmanlığı ve aktif saldırganlığı ile güçlen[en]” bu ideoloji, bu koşullarda ortaya çıkan bürokrasinin çıkarlarına uyarlanmış ve “gerçek bir bilincin ortaya çıkmasını engelle[yen]” bu bürokrasi tarafından dünya sosyalizmin ilerlemesine ket vurulmuştur. Ancak Stalinizm sadece bu bağlam sayesinde doğup gelişmemiş, hatta bu bağlamdan daha uzun süre ayakta kalmıştır (Thompson, 1957c: 108–109). Stalinizme karşı başlayan “isyan” ise:

...gerçek (“dürüst”) bir öz bilince ulaşma mücadelesidir; bu haliyle, dogmatizme ve onu besleyen anti-entelektüalizme karşı isyan da ifade edilir. İkincisi, insan ilişkilerinde ve ahlaki davranışta dogmatizmin eşdeğeri olan insanlık dışılığa karşı, insanlara yönelik idari, bürokratik ve çarpık tutumlara karşı bir isyandır. Her iki anlamda da insana dönüşü temsil eder: soyutlamalardan ve skolastik formülasyonlardan gerçek insanlara: aldatmacalardan ve mitlerden dürüst tarihe: ve dolayısıyla bu isyanın olumlu içeriği “sosyalist hümanizm” olarak tanımlanabilir. Hümanisttir, çünkü bir kez daha sosyalist teorinin ve özlemin merkezine, Stalinizmin çok değerli gördüğü soyutlamaların -Parti, Marksizm-Leninizm-Stalinizm, İki Kamp, İşçi Sınıfının Öncüsü- yerine gerçek erkekleri ve kadınları koyar. Sosyalisttir, çünkü Komünizmin devrimci perspektiflerini, yalnızca İnsan Irkının veya Proletarya Diktatörlüğünün değil, gerçek erkek ve kadınların da devrimci potansiyellerine olan inancı yeniden onaylar. (Thompson, 1957c: 109)

Thompson, Stalinizmi öncelikle bir “dogmatizm” ve “anti-entelektüalizm” olarak niteler. Anti-entelektüalizmin, işçi sınıfında “bireyciliğe ve uyumsuzluğa karşı duyulan şüpheden” ve devrimcilerin “düşmanlığı”ndan köklendiğini, “bireyden doğması gereken entelektüel inisiyatif” ile “kolektif disiplin” arasındaki gerilimin bir geçiş aşamasında “burjuva değerlerle sosyalist değerler arasındaki çatışmanın bir parçası” olduğunu ileri sürer. Thompson’a göre (1957c: 109–111,)), Stalinizm, entelektüeller üzerinde kontrol ve baskı, muhalefeti ortadan kaldırma, partide merkezîyetçilik yoluyla kurumsal bir biçim almış, gerçeğin yerine yanlış bilinci koymuş, nesnel gerçekliğe ulaşma yönündeki her çabayı, muhalif görüşleri ve eleştiriyi “ihamet” saymış, bu türden fikirleri ileri sürenleri ortadan kaldırma yoluna gitmiştir ki böyle bir ortamda entelektüel gelişim imkanı ortadan kalmış ve böylece “dogmatik ortodoksi” beslenmiştir.

Stalinizmin bir diğer niteliği ise “ekonomik determinizm”dir. Bu ekonomik determinizm, insan bilincini maddi gerçekliğin, üstyapıyı temel basit bir yansımasına indirgemekte, dolayısıyla insanın tarih yapmadaki rolünü, failliğini yok saymaktadır. Oysa Thompson’a göre (1957c: 111–113), deneyimi ‘yansıtmı’ edilgen ve otomatik bir biçimde gerçekleşmemekte, insanlar, toplumsal gerçeklikle olan deneyimleri üzerinde düşünmekte, bu da onların hareketlerini etkilemektedir ki zaten Marx ve Engels de bilinç ile gerçeklik arasındaki ilişkiyi

diyalektik bir ilişki olarak kavramışlardır. Ancak Marx ve Engels, fikirlerini “temel-üst yapı” biçiminde “uydurma bir model” ile ifade ederek bu yanlış bir zemin yaratmışlardır. Thompson’a göre, “temel-üst yapı” ayrımı gerçekte var olanın “hareket eden, deneyimleyen, düşünen ve yeniden hareket eden insanlar” olduğunu anlamayı sağlamak üzere oluşturulmuş bir “metafor”dan ibaret iken Stalin’in elinde “yarı otomatik ve bilinçli insan failliğinden bağımsız olarak işleyen mekanik bir model”e dönüşmüştür. Bu noktada Thompson insandan bağımsız ve “kendi iradesi olan” maddi güçler olarak değil, eyleyen, deneyimleyen, düşünen insanlardan, onların eylemlerinden oluşan bir temel tanımı yapar:

Ama insanlar kendilerinin bilincindedirler: bu “ekonomik temel” insan eylemlerinden oluşur -emek, dağıtmak, satmak- ve eğer eylemleriyle birbirleriyle ilişkilerini değiştirirlerse (bazıları mülk sahibi olur, diğerleri serf olur) deneyimlemek zorunda kalırlar ve bu da onların fikirlerini oldukça etkileyecektir. Ancak Marx, süreç kavramını beceriksiz bir statik modele indirmediği için, Stalinizm, kör, insani olmayan, maddi güçlerin kendi iradelerine -hatta bilinçlerine- sahip olduğu bu gizemi geliştirdi. Yaratıcı insan edilgen bir şeye dönüşür ve prizmalar aracılığıyla işleyen şeylere yaratıcı irade bahşeder. İnsanın rolü, bu şeylere hizmet etmek, giderek daha fazla üretici gücü meydana getirmektir. (Thompson, 1957c: 114)

Thompson’a göre (1957c: 115) Stalinizmin insana bu yaklaşımı Marx ve Engels’in insanları “yanlış bilinç”ten ve böylece zorunluluğa boyun eğmekten kurtararak “seçimlerinin ve bilinçli failliklerinin alanını ölçülemeyecek kadar genişletme” amaçları ile bir tezatlık oluşturmaktadır.

Stalinizmin “ahlaki nihilizm” ve ona karşı isyanın “insancıl bir sosyalist ahlak” için bir isyan, Hruşçov’un konuşmasıyla ortaya dökülenlerin asıl önemli sonucunun da toplumun genelinde yol açtığı “ahlaki yozlaşma” olduğunu ileri süren Thompson’a göre (1957c: 118–119, 132), bu eylemlerin birer “hata” değil birer “yanlış” olduğunu hissetmeyi sağlayan, ahlaki yargıların “insanların belirli eylemlerine, ilişkilerine ve tutumlarına verilen somut tepkilerden” ortaya çıkmasıdır. Thompson, Madeleine Davis’in (2018: 13–14) işaret ettiği üzere ahlaka ilişkin görüşlerine ve sonrasında sosyalist hümanizm olarak gelişecek temalara daha önce yazdığı ve BBKP’nin Hruşçov’un konuşması sonrasındaki tutumunu eleştirdiği *Winter Wheat in Omsk* başlıklı yazıda yer vermiş, ahlakın idealizmle ilgisi olmadığını, “yöntemleri[nde] komünist ilkeyle, siyasi ilişkileri[nde] sosyalist dürüstlükle” ilgilendiklerini ileri sürerek, “ahlaki ilke için bilinçli mücadele” ve demokratik özgürlüklere değer verme çağrısında bulunmuştur. Thompson’ın bu yazısına yanıt veren BBKP Genel Sekreter Yardımcısı George Matthews ise siyasi kararları iyi ya da kötü olarak değerlendirmenin ölçütünün işçilerin

çıkarlarına hizmet edip etmedikleri olduğunu ileri sürmüştür (Davis, 2018: 14). Thompson (1956a: 14) ise cevabında “Bu ihtiyaçlara neyin hizmet ettiği yargısında bulunacak kim? Nasıl yargılayacak?” diye sorarak, bu yargılamada “basit siyasi çıkar” değil de “belirli eylemlerin sıradan insanların ahlaki duyarlılıkları üzerindeki etkilerini hesaba katan daha derin ve veya daha fazla düşünülmüş gerekçeler” temel alınacaksa bunun “ahlaki sorunlar”ı gündeme almaksızın yapılamayacağını altını çizmiştir. G. D. H. Cole’un, 20 Nisan 1957 tarihli *New Statesman*’daki yazısında benzer bir şekilde komünistler için ahlakın sadece ‘sınıf ahlakı’ olduğunu ve yapılanların sınıf çıkarı için yapıldığını ileri sürmesi karşısında da Thompson (1957c: 121), ‘sınıf ahlakı’ meselesinin her ne kadar Marx, Engels ve Lenin’in yazılarından “türetilmesi” mümkün olsa da “açık ve örtük” anlamlarının tamamının Cole’un özetlediği şey olmadığını, bunun aslında Stalinizmin “bir özeti” olduğunu ileri sürmüştür. Thompson’a göre Stalinizm tarafından bireyin bir “ahlaki otorite” olma vasfı ortadan kaldırılmış, Parti neyin doğru neyin yanlış olduğu konusundaki tek karar mercii haline gelmiş, ahlaki tutumlar partizanlaşmış, insanlar Parti’ye sadakat ve bağlılık adına birbirlerine hatta kendilerine ihanet etmiş, bu da ahlaksızlığı beslemiştir. Düşünen, tartışan, uygulanan ve ahlaki tutumları olan varlıklar olarak insanlar Stalinizm tarafından sadece ekonomik etkenlere göre hareket eden varlıklara indirgenmiş ki Stalinizm bu açıdan bir “‘kendine yabancılaşma’ biçimidir; insan soyutlamalarda kendini unuttur, devlete, partiye, kamu mülkiyetinin kutsallığına teslim edilir” (Thompson, 1957c: 122–123).

‘Sınıf ahlakı’ konusunun Marx ve Engels’ten türetilmesi, Marksizme ait bir kategori olarak gösterilerek söz konusu eylemleri meşrulaştırma aracı hatta Marksist olup olmamanın bir ölçütü haline getirilmesi karşısında ve elbette ahlakın bireysel vicdandan uzaklaştırılmasını Stalinizmin temel bir olumsuzluğu olarak görmesi nedeniyle Thompson, Marksizmde ahlak meselesine özel olarak eğilmiştir. Thompson’a göre (1957c: 123), Marx ve Engels “ahlaki nihilizmi” kesinlikle reddetmişlerdi. Bu konuda Engels’in *Anti-Dühring*’de sınıflı toplumlarda ahlakın ‘sınıf ahlakı’ olduğunu açıkça belirtmesi ve insan ahlakının ancak sınıfsız bir toplumda mümkün olabileceğini ileri sürmesi örneği karşısında ise Thompson (1957c: 124), bu ifadenin “ahlakın ne olduğu veya ne olması gerektiği” konusunda bir ifade değil, insanların tarihteki sınıflı toplumlardaki ahlaki tutumları üzerine bir gözlem olduğunu; Marx ve Engels’in sürekli olarak “sınıflı toplumun yanlış bilincinin ve çarpık ilişkilerinin tam olarak gerçekleştirilmesini engellediği sürekli gelişen insan potansiyeli”ne vurgu yaparak ancak sosyalizmde “artık doğanın ya da kendisinin kurbanı değil, bilinçli bir ahlaki fail” olarak bu insan potansiyelinin ve “gerçek insani ahlak”ın ortaya konabileceğine inandıklarını ileri sürmektedir. Dolayısıyla komünizm politik değil “insani”, “ahlaki” bir amaçtır ve ona giden yolda kullanılacak araçlar

da “ahlaki” olmalıdır: “...insanın başlangıcı, tam insanlığını ortaya koyması. Bu haliyle ekonomik, entelektüel ve ahlaki bir amaçtır; ahlaki ilke için bilinçli mücadele, her ‘politik’ karara girmelidir; ahlaki bir amaca ancak ahlaki yollarla ulaşılabilir. Ancak bunun sadece ‘yekpare’ parti yapısı içinde gerçekleşmesi düşünülemez” (Thompson, 1957c: 125–126).

Stalinizm insan failliğinin reddi iken Marx’ın insanları, kendi tarihini yapan, emek aracılığıyla hem doğayı hem de kendini değiştiren bir varlık olarak gördüğünün altını çizen Thompson (1957c: 130) bu insan eylemlerinin “entelektüel ve ahlaki aracılık” gerektirdiğine, ayrıca insan ihtiyaçlarının “ahlaki ve entelektüel” ihtiyaçlar da olduğuna dikkat çeker. Marx insan tarafından yapılan üretimin ayırıcı yönünün insanın bir şeyi yapmadan önce onu zihninde tasarlaması olduğuna işaret ederken, Stalinizmin yanlış bir biçimde temeli sadece üretici güçlerden ibaret, bu üretici güçleri de insandan bağımsız, insanların bilinçlerini belirleyen şeyler, temeldeki emek eyleminin içerdiği “imgesel ve entelektüel yetiler”i ise temelin basit bir yansıması olarak gördüğü üstyapıya ait öğeler olarak kavraması, halka karşı “olumsuz” tutumunun, “‘üstyapı’ ile kendini özdeşleştirmesi”nin, “ağır sanayi fetişizmin”nin, “sanayinin bürokratik yönetimi”nin nedenidir (Thompson, 1957c: 130–131). Stalinizmde “[i]nsan, ‘üretim araçları’nın uzantısıdır: tüm üretim araçlarının, tüm politikaların, tüm kurumların kendisinden kaynaklandığı emeğin kalbindeki yaratıcı insan, Stalinist ideolojinin kategorilerinden kaçmıştır” (Thompson, 1957c: 132).

Thompson (1957c: 132–133) bütün bunların Stalinizmin “üç hatalı Marksizm” olduğu anlamına gelmediğini, bürokrasinin büyümesinin, sınıf hareketindeki bazı “dogmalar ve partizan sınıf tutumları”nın bir ideolojide “kristalize” olmasının söz konusu olduğunu ve bu ideolojinin özelliklerinin birçoğunun izlerini Marx, Engels ve Lenin’e kadar sürmenin mümkün olduğunu ileri sürer. Bunlardan en önemlisi yukarıda değinilen bilinç ile varlık arasındaki yansıtma meselesidir. Thompson’a göre Marx ve Engels kültürün basitçe toplumsal varlığı yansıttığını düşünmemişler hatta Marx, Feuerbach üzerine birinci tezinde mekanik materyalizmi insan failliğine bir yer bırakmadığı için eleştirmiş fakat “insanların fikirlerinin nasıl oluştuğu ve faillik alanlarının nerede yattığı sorunu” hakkında “yeterince” inceleme yapmayarak bu konuda, bir boşluğun oluşmasına neden olmuştur. Bu konuda asıl “kusur” ise Thompson’un iddiasına göre (1957c: 133–134), fikir, bilinç, düşünce ve duyumlar arasında bir ayırım yapmaksızın bunları maddi gerçekliğin yansıması olarak ele almak ve bunların “ikincil”, “türev” olduğunu ifade etmek, “Marx’ın ‘toplumsal varlık toplumsal bilinci belirler’ gözleminde, ‘toplumsal bilinç toplumsal varlığı yansıtır’ ifadesine” ardından da “toplumsal varlık, insanlığın toplumsal bilincinden bağımsızdır” sonucuna kaymak biçiminde “yanılgılar” a sahip olan Lenin’deydi. Bu “yanılgılar” Stalin’de

son noktasına ulaşmış, insanın tarihin yapıcısı olduğu gerçeği bu anlayışta tamamen ortadan kaybolmuş, ortodoksinin bir “yanılmazlık kaynağına” olan ihtiyacı ise “kişi kültü”ne yol açmıştır. Thompson’a göre (1957c: 137), Stalinizm ortadan kalkmamış, SBKP Merkez Komitesi, Stalin’in rolünü devralmıştır ve Hruşçov “Stalinist ayın oportünist tarafıdır”.

Thompson’ın makalesi yayınlanır yayınlanmaz eleştirilerin hedefi olmuştur. Bu eleştirilerin bir kısmı Thompson’ın insanın bilinçli failliğinin yadsınması biçiminde Stalinizmde var olan günahın köklerini Marksizmin temel-üst yapı formülasyonunda ve Lenin’in maddi varlık ile bilinç arasındaki ilişkiyi kavramadaki “yanılgıları”nda bulunduğu yönündeki tespitlerine yöneliktir. Marksizmde temel-üst yapı ilişkisinin mekanik ve tek taraflı bir belirlenim ilişkisi olarak değil diyalektik bir ilişki olarak kavrandığı gibi bilincin maddi varlığı yansıtmamasının da yine diyalektik bir eylem olarak anlaşıldığının, Lenin’in “ayna yansıma” ile pasif, tek taraflı yansıtmayı değil “çelişkili, diyalektik ve dinamik bir eylemi” işaret ettiğinin altı çizilmiştir (Enright, 1957: 105–106; Fryer, 1957: 138).¹⁴ Lenin’i insanın failliğini ihmal etmekle suçlamak ise hayatını bir Parti inşa ederek kitleleri devrime hazırlamakla geçiren Lenin gerçeğiyle bağdaşmamaktadır (Fryer, 1957: 141). Bu eleştirilerin bir diğer ortak noktası ise Thompson’ın zorunluluk ile özgürlük arasındaki diyalektik ilişkiyi kavrama konusunda başarısız olduğudur ki Marksizmde insan özgürlüğe ancak zorunluluğun bilgisine hâkim olarak, bu bilgiyle eylemlerini planlayarak ulaşabilir (Enright, 1957: 110; Fryer, 1957: 142–144).

Thompson’a yönetilen bir diğer eleştiri ise sosyalist hümanizmi Marksizm ile bağdaştırma çabasını hedef almaktadır. Thompson’ın Marksizmde bulunduğu sosyalist hümanist motiflerin teorinin asli bir parçası olmayıp “sürekli tahriş yaratan yabancı bir cisim” olarak kaldığını ileri süren Harry Hanson’a göre (1957: 80–81), “Marksist etğin özü fütürizm”dir yani “gerçek insani değerler”in gerçekleşmesi ancak sınıfsız toplumda mümkün görülür ve bu topluma ulaşma yolunda, gerektiğinde bazı araçlara başvurmak kaçınılmazken bir aracı doğru ya da yanlış olarak değerlendirmede tek kıstas başarıya sağladığı katkıdır.¹⁵ Hanson (1957: 87-90), sanayileşme, tarımsal üretimin arttırılması, özel mülkiyetin kolektifleştirmesi gibi gerekliliklerle karşı karşıya olan Parti’nin halktan büyük fedakârlıklar talep etmesi gerektiğini, bu sırada herhangi bir muhalefete izin veremeyeceğini, kendi içinde ise tam birliği sağlamak zorunda olduğunu, bunun sonucunda “büyük adam kültü”nün ve “kişisel diktatörlüğün” zorunlu olarak ortaya çıkacağını, halkın ise her şeyi kaybetme pahasına harekete geçmeye istekli olamayacağını ileri sürmektedir ki bu açıdan Thompson’ın “vaaz ettiği” ilkeler “dindar, akademik ve alakasız”dır. Thompson’ın kabul ettiği başarılar, ilerlemeler hatta halkın “kültürel ufku”nun genişlemesi bile uygulanan politikalar sayesinde

olmuştur ve Thompson da bunu bilmektedir (Hanson, 1957: 84-85).

Charles Taylor (1957: 92) ise Thompson'ın Stalinizmi Marksist gelenekten ve Komünizm'den bir "sapma" olarak gören anlayışını eleştirmekte ve Stalinizmi reddetmek için "Komünizm'in bir kısmını da reddetme[k]" gerektiğini ileri sürmektedir. Taylor'a göre (1957: 94–95), "yaratıcı insanın" Stalinizmde ortadan kaybolmasının kökleri "Marx'ın sınıf olarak proletarya anlayışında" yatmaktadır. Marx'ın komünist hareketin ana öznesi olarak gördüğü proletarya bu görevi üstlenemeyince Parti daha da önemi hale gelmiş, Stalinizm ise "proletaryanın ve onun tarihsel misyonunun Parti'nin kendisiyle özdeşleştirilmesi" adımı atmış, bu toplumu ve onun insanlarını yaratma işine soyunmuştur. Marx'ın, "proletaryanın tüm insanlığı özgürleştirmeden kendini özgürleştiremeyeceğini" ileri sürerken bu özgürleştirmeye direnenlere karşı alınacak tavır karşısındaki sessizliğinden Stalin yararlanmış; Marx'ın komünizm anlayışının, insanın yabancılaşmadan kurtulması, yaratıcı potansiyelinin ortaya konabilmesi anlamında bir "insanın kendine dönüşü" olması ama aynı zamanda bunun "insan kardeşliği"ni de beraberinde getirecek olmasına yönelik bir inancı da içermesi noktasında ise "ikinci bir ikilem" ortaya çıkmıştır: Eğer "gerçek insan kardeşliği", -üretim araçlarının geliştirilmesi zorunlu koşulunu içeren- insanın maddi şeylerin tahakkümünden kurtulmasının bir sonucu ise "kardeşliğin" bir süre "ayaklar altında çiğnenmesi" gerekse bile önce bu kurtuluş için mücadele etmek mi gerekmektedir? Taylor'a göre, Marx için "tarihsel bir soru" olarak kalan bu soru Bolşevikler için gerçek bir soruna dönüşmüş, Bolşevikler tercihlerini "kurtuluş"tan yana yapmışlardır ki "ağır sanayi fetişizmi", "sosyalist gerçekçi sanat" ve köylülerin "proleterleştirilmesi", hep bu tercihin bir sonucudur (Taylor, 1957: 97–98).

Hanson ve Taylor'a yanıt niteliğindeki yazısıyla tartışmaya katılan Jack Lindsey (1957: 97–98) ise sorunun Marksizmde olmadığını, Marx'ın meta üretimi ve meta fetişizminin olduğu yerde insanın "bölünmesinin", "parçalanmasının" süreceğini bildiğini, yabancılaşmanın aşılmasının sosyalist toplumda "metaların sonunu ima eden çok yönlü insan için mücadele"de somutlaştığını ama Rusya'nın emperyalist kuşatma altında bunun yerine üretici güçleri geliştirmeyi öncelemekten başka bir şansının bulunmadığını ileri sürmektedir. Bu ise Parti'yi "sosyalist inşanın öncüsü"ne dönüştürmüş ve Marksizm "rafa kaldırılmıştır" ki "[a]cımazsız şimdiyle yoldaşça gelecek, zavallı köylülüğe uygulanan proleterleştirici baskılarla devletin sönmesini talep eden sosyalist etik arasındaki boşluk olarak yabancılaşma sürecinin devam etmesi bundandı". Bu açıdan Lindsay'a göre (1957: 100–101), yapılması gereken Marksizmin yabancılaşma ve meta fetişizmi kavramlarını yeniden "merkezi yerine" getirmektir. Hanson ve Taylor'dan farklı olarak, ortaya çıkan "yetersizliklerin ve çarpıklıkların" kaçınılmaz ya da

düzeltilemez olmadığını vurgulayan Lindsay (1957: 95) gibi, John St. John (1957: 103-104) da Hanson'a hitaben "Komünistlerin çoğu, bir seçenek olduğunu, Stalinist araçların Komünist amaçları yok edeceğini öne sürmek suçundan suçlu değil miydi?" diye sormakta ve Hanson'u, Isaac Deutscher ve Trotsky'in analizlerini görmezden gelmekle eleştirmektedir.

Eleştirilere cevabi yazısında Taylor'ın Marksist Komünizmi de eleştirmek gerektiği yönündeki pozisyonuna doğru kayan Thompson¹⁶ daha çok Hanson'ın eleştirilerine yanıt vermeye çalışmış, Lindsay ve St. John gibi Stalinizmin ve yanlış uygulamanın kaçınılmaz bir sonuç olmadığını vurgulamış (1958: 99) ve argümanlarını ahlak konusu üzerinde yoğunlaştırmıştır.¹⁷

Ahlak, "Arzunun Eğitimi" ve "Sosyalistlerin Yapımı":

Komünist ahlakın "fütürist" olarak nitelendirilmesi yani ancak geleceğin sosyalist toplumuna ulaşıldığında gerçekten insani bir ahlakın mümkün olabileceği iddiası karşısında Thompson (1958: 102-103), bütün materyalistlerin bir ölçüde fütürist olduğunu, Stalinizmin farkının ise sanayileşme çabasının gerekliliklerini "tek ahlaki kriter" olarak görmesi ve böylece "insanın tarihin yapımında ahlaki failliği fikrini ve her insanın her siyasi tercihe dair en geniş ahlaki yargılamada bulunma hakkını ve görevini" reddetmesi olduğunu ileri sürer ki bu da Stalinizm eleştirisinin, insan failliğinin ve ahlak konusunun gündeme getirilmesini acil bir görev haline getirmiştir:

Niyetim, ilk olarak, Stalinist ideolojinin sorunu yoğunlaştırdığını, haklı çıkardığını ve şimdi de sorunu devam ettirdiğini; ikincisi, bir bütün olarak Komünist hareket, siyasi hayatta ahlaki tahayyülün rolünü rehabilite etmeden ve Komünist dünyada insan ihtiyaçlarının değerlendirildiği ve seçimlerin yapıldığı ahlaki süreçlerin ortaya çıkışı olmadan sorunun üstesinden gelemeyeceğini ve üçüncüsü, Marx'ın düşüncesinde (belirsiz biçimde olsa bile) bulunabilecek ve işçi sınıfı ve komünist gelenekte tekrarlanan ifadesini bulan belirli hümanist tutumları öne sürmektir. (Thompson, 1958: 103)

Thompson'a göre (1958: 103), bu hümanist tutumlar kendilerini "olasılıkların izin verdiği her zaman ve ölçüde"¹⁸ sürekli olarak ortaya koymalıdır çünkü "ahlaki bir seçim dili"nin ve "siyasi kararların 'zorunluluk' ile 'arzu' arasındaki çekişme sonucunda alınmasını sağlayan süreçlerin yokluğunda, iktidar ve menfaat hâkim olacaktır".¹⁹ Marx ve Engels'e referansla "ahlaki yargılar[ın] soyut kural ve buyruklardan değil, yalnızca somut erkek ve kadınlardan, onların acılarından ya da esenliklerinden, hayal kırıklıklarından ve özlemlerinden türetilebil[eceği]"ni ve proletaryanın mücadelesinde köklenmiş, "insan kardeşliğini", "emeğin onurunu", "dayanışmayı" vurgulayan ahlakın sosyalist hümanizme yol açması gerektiğini ileri süren Thompson'a göre (1957c: 125,

127–128), bu ahlak, “düşmana karşı nefret tutumlarını...ajan ya da işbirlikçiye karşı uyanık olmayı” da içermekle birlikte, şiddet “yüceltilmemeli”, devrimin ilk yıllarında olduğu gibi -sadece somut suçun varlığında yargılama, ceza yerine eğitime, tasfiye yerine fikir mücadelesi yoluna gitmek gibi- hümanist tutumlar alınmalıdır.

Özetle Thompson, siyasetin ahlaktan ayrılmasına karşı çıkmakta, siyasi kararların alımında veya bu kararları yargılamada sosyalizm mücadelesinde köklenmiş, sıradan insan deneyimini, bu deneyim içinde oluşan fikirleri, insani arzu ve ihtiyaçları temel alan ahlaki yargıların etkin rol oynaması, bu çerçevede ‘zorunluluğun’ yanı sıra insani ihtiyaçların, özlemlerin de dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Çünkü insan potansiyelinin tam olarak gelişebileceği bir sosyalist toplumu mümkün kılacak olan budur. Sosyalist toplumda dahi insanların “kolektif olarak ve bireyler olarak, ‘iyi yaşam’ peşinde eyleme geçme ve seçimler yapma sorumluluğu”nun ortadan kalkmayacağını, ancak bu seçimlerin “zorunluluğun dayatmasından”, ekonomik çıkar rekabetinden kurtulmuş olacağını ileri süren Thompson (1957a: 36) bu türden bir toplum için umudun en zayıf olduğu anda dahi “koşulların ya da kendimizin kurbanı olmayı reddederek yine de protesto edebiliriz; çünkü insanlığımız gerçeğe karşı bu isyandan ibarettir” demektedir. Bu nedenle değişimi “hayal etme”nin önemine vurgu yapan Thompson’a göre (1958: 105), bununla da yetinmemek, “bu değişimi Komünist dünyada içkin görmek, onunla hizalanmak ve gelmesine yardımcı olmak için onun entelektüel ve ahlaki savaşlarında yer almak” gerekmektedir. Başta Stalinizmin eleştirisi olmak üzere Komünistlerin bu savaştaki görevleri diğer ülkelerdeki muhaliflerle dayanışma, Batı’daki işçi sınıfının ‘reel sosyalizm’in ne olduğunu anlamasını sağlayarak Doğu ve Batı emekçileri arasında aşağıdan bir birliğin tesisini mümkün kılmaktır (Thompson, 1958: 106).

Thompson iyimserdir çünkü Stalinizme rağmen komünizmin eğitim ve edebiyat yoluyla toplumda kök saldığını, halkın “kültürel ufku”nun genişlediğini, yanlışlara birçok yerde “insanların gelenekleri, yaşam deneyimleriyle direnildi[ğini]”, sahneye çıkan “yeni erkek ve kadınlar”ın yeni gelişmeler için birer umut kaynağı haline geldiğini ileri sürmektedir. Bir yandan ekonomik ve sosyal hoşnutsuzlar ortaya çıkarken diğer yandan da sıradan insanlar “gerçek, sosyalist bir bilinç için mücadele eder ve ona politik bir ifade kazandırmaya çalışırlar” ve böylece “sağduyu, anlayış, insancılık için ortak taleplere yol açar” diyerek hem SSCB’deki hem de dünya komünist hareketindeki bir “mayalanmaya” dikkat çeken ve belirli koşullarda isyanın siyasi devrime de dönüşebileceğini ileri süren Thompson’a göre (1957c: 137–138), Stalinizm “Batı ile girilecek savaş korkusu” nedeniyle iktidarda kalabilmektedir ve nükleer silahlarla mücadele

bu açıdan mücadelenin birincil başlıklarından biri olmak zorundadır. Sovyetler Birliği'nin "sosyalist" bir ülke olduğunu düşünen Thompson'a (1957c: 139) göre sorun bunun "henüz kurumlarda, siyasi davranışta veya genel ahlakta ifade edilmemiş" olmasıdır. Ayrıca gerekli dersler alınır, her işçi hareketinin Stalinizm türünden ideolojiler doğurması kaçınılmaz değildir (Thompson, 1957c: 139). Bu noktada sosyalist hümanizm, insanların "kendilerini insan olarak değiştirmek... ruhsal yaşamlarının... kirliliğini durdurmak... birbirlerine 'yarar sağlamak'" gibi özlemlerine cevap vermektedir çünkü bir "yabancılaşma biçimi" olan kapitalizmden ve Stalinizmden (Thompson, 1957c: 142–143) farklı olarak sosyalist hümanizm, insanları bambaşka bir biçimde görmektedir:

Kapitalizm insan emeğini bir meta olarak ve onun "ihtiyaçlarının" tatminini de metaların üretimi ve dağıtımı olarak görür: Stalinizm, emeği ekonomik-fiziksel ihtiyaçların karşılanmasında ekonomik-fiziksel bir eylem olarak görür. Sosyalist hümanizm şunu ilan eder: İnsanları şeylerin köleliğinden, kâr peşinde koşmaktan ya da "ekonomik zorunluluk" a köle olmaktan kurtarın. İnsanı yaratıcı bir varlık olarak özgürleştirin- ve o sadece yeni değerler değil, aynı zamanda bol miktarda şeyler de yaratacaktır... hem kapitalizm hem de Stalinizm insanı şeylere, metalara veya makinelerin uzantılarına indirgedi. Ama şimdi insanlar başka bir yere bakmalıdır - bir şeye değil, insanın "aklına ve vicdanına". (Thompson, 1957c: 143)

Bu çerçevede Marksizmin, "Marx'tan önceki ama onunla uyumlu" İngiliz işçi hareketinin "yerel gelenekleriyle" birleştirilmesi, Thompson'ın "yabancı bir ithalat" olarak gördüğü uygulamalara yani insanların bireysellikleri, ahlak ve vicdanları üzerinde uygulanan baskıya karşı telafi edici olabilirdi (Davis, 2018: 16). Bu açıdan Davis'e göre (2013: 59–60), Thompson'ın sosyalist hümanizmi, "Marksizmin hümanist içeriğini İngiliz romantizminin örneklediği ahlaki bilinçle, özellikle de Thompson'ın biyografisini yakın zamanda tamamladığı William Morris figürüyle birleştirme girişimiydi".²⁰ Thompson, yukarıda işaret edildiği üzere, Morris'in ahlaki, üretim ilişkilerine içkin bir boyut olarak gören anlayışını benimsemişti. Bu ilişkiler aynı zamanda "ahlaki ilişkiler" di ve "ahlaki bir mantık" da üretmekteydiler ve bu nedenle komünizmin inşası "ahlaki bir devrimi" de gerekli kılmaktaydı (Thompson, 1959c; Dworkin, 1997: 52–53).

Kendisine yöneltilen "ütopik", "romantik", "idealist", "ahlakçı" türünden suçlamalara karşın Thompson için modern sanayi toplumunun romantik eleştirisi ve ütopik sosyalizmden alınıp bilimsel sosyalizme eklenmesi gerekenler vardı ve bunların başında "ahlaki eleştiri", "alternatifin tahayyülü", "arzunun eğitimi" gibi unsurlar gelmekteydi. Michael Kenny (2000: 111) Thompson'ın, Morris'in arzu kavramını sahiplendiğini ve bu kavramı ilk olarak "insan yaratıcılığının kaynağı" olma boyutu ile aldığını ileri sürer. Kenny'e göre (2000: 112), bu arzular ayrıca

insanın diğer insanların “kaderiyle ilgili sempatik bir ilgiyi” de gerektirmekteydi ki “Thompson, bu ‘arzu’ duygusunu sık sık ahlaki faillik kavramıyla eşitle[miş]” ve her iki boyutuyla arzunun ifadesinde bir araç olan ve Morris tarafından da vurgulanan “umut”u da “amaçlı eylem için gerekli bir önkoşul” olarak görmüştür. Ama arzular tehlikeli olabilirlerdi ve bu nedenle “eleştirel akıl” ile dizginlenmeli, “romantizmin devrimci yanı” da Marksizmde ifadesini bulan “radikal politik görüş disiplini” ile sürdürülmeliydi (Kenny, 2000: 111–113).²¹ Thompson (1976: 107), Morris’in vurguladığı üzere ‘zorunluluk’un işçileri mücadele için harekete geçirebileceğini ancak, “hedef arzu tarafından belirlenmedikçe ve sosyalist teori tarafından öngörülen bir strateji ile elde edilmedikçe” başarısız olunacağını, arzunun ise başıboş bırakıldığı ya da ifade imkânı bulamadığı durumda yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini, yapılması gerekenin Morris’in de yapmaya çalıştığı gibi ‘arzunun eğitimi’ olduğunu ileri sürer. Thompson, Miguel Abensour’dan ödünç alarak kullandığı “arzunun eğitimi” kavramını 1950’ler ve 1960’da yazdığı yazılarda doğrudan kullanmasa da aşağıda görüleceği üzere, kapitalizme yönelik ahlaki eleştirinin önemi ve arzu konusunda ileri sürdükleri, sosyalistlerin “ütopik eleştiri” aracılığıyla “özlemleri çağırma”, “arzuları uyandırma” işlevlerine yaptığı vurgular bu kavramın ifade ettiği şeylerle örtüşmektedir. Morris’in niyetinin “geleceğin toplumunun doktrinini veya sistematik tanımını sunmak” değil, “alternatif bir yaşam biçiminde kabataslak çizilmiş alternatif değerleri fantazi formlarında somutlaştırmak” olduğunu ileri süren Thompson’a göre (1976: 97), Morris böylece “hayal gücüne meydan okuma” işine girmekte ve bunun da burjuva toplumunun değerlerine yönelik bir meydan okuma ve “arzuğu eğitme” gibi iki sonucu bulunmaktadır. Abensour’un Morris üzerine çalışmasında ütopyanın asıl işlevi olarak gördüğü “arzunun eğitimi”nin, “belirli bir amaca yönelik ‘ahlaki eğitim’”den farklı olarak, “daha ziyade, özleme bir yol açmak”, Abensour’un ifadesiyle “ ‘arzulamayı, daha iyiyi arzulamayı, daha fazlasını arzulamayı ve hepsinden önemlisi farklı bir şekilde arzulamayı öğretmek”” olduğuna dikkat çeken Thompson’a göre (1976: 97), arzular eğitilip, “bilinçli umut” genişletilemezse sosyalizm mücadelesi başarıya ulaşamayacak ve insanlar ya reformizmle yetinecek ya da zorunluluğa teslim olunarak felakete doğru sürüklenecektir:

Arzu ya da “ihtiyaç”ın ön eğitimi olmaksızın, amacın kendisi elde edilemezdi. Ve bilim bize neyi arzu edeceğimizi veya nasıl arzu edeceğimizi söyleyemez. Morris bunu sosyalistlerin bir görevi olarak gördü (kendi ilk görevi), insanların isteklerini bulmalarına yardım etmek, onları daha fazlasını istemeye teşvik etmek, onları farklı bir şekilde istemeye ve sonunda zorunluluktan kurtulan insanların farklı istekler arasında seçim yapabilecekleri bir gelecek toplumu tasavvur etmeye zorlamak. (Thompson, 1976: 107)

Thompson'a göre (1976: 105–106), Morris de eserlerinde “ahlaki ölçütler”i kullanır ve bazı “ideal amaçlar”dan bahsederken aslında tam da bunu yapmakta, insanlara alternatifleri göstererek bunlar arasında seçimler önermekte, insanları “kendi yaptığı tercihe göre eğitme”yi amaçlamaktaydı çünkü “ahlaki isyan” gidilecek bir yön göstermelidir ve bu da bir seçim yapmayı gerektirmektedir. Morris'in yaptığı gibi “şimdiki zamana yeni 'istekler' yerleştirmek, teşvik etmek ve büyütme ve sosyalist harekete alternatif bir değerler kümesi aşlamak” Thompson için (1976: 111) sosyalistlerin göreviydi ve Morris bunun başarısının “devrimin başarısı kadar biçimini de” belirleyeceğine inandığını vurgulamaktaydı.

Thompson'un “arzunun eğitimi” ve bu yolla “sosyalistlerin yapımı”nın aciliyetine vurgusu, Soğuk Savaş'ın ve bir nükleer savaş korkusunun gerek Batı'da gerekse Doğu'da toplumları “ortodoksileri” kabullenmeye, siyasal olarak atalete ve ilgisizliğe sürüklenmelerine neden olduğu tespitiyle ilişkilidir. Batı toplumlarında artan refah, teknokrasi ve yöneticilerin artan rolü ile bireysel üreticilerde artan “önemsizlik duygusu” ve geçmişten gelen kurumsal yapılar bu ilgisizlikte etkili olmuştur (Thompson, 1959b: 3–5). “İktidarsızlık” içindeki kitlelerin arzularını, özelemlerini politik olarak ifade etme olanağından yoksun kaldıklarında bu özelemlerin uyuşturucu bağımlılığı gibi kişisel birtakım bağımlılıklara, çete savaşları, ırk isyanları gibi isyanlara yol açtığını ileri süren Thompson'a göre (1959b: 5–7), insanlar siyasetçilere güven duymamakta, hepsinin birbirine benzediğini düşünmekte, özellikle gençlerin isteklerine mevcut politikacılar ve politika yapma biçimleriyle bir cevap verilememektedir. Batı'da komünist harekette hayal kırıklığının neden olduğu “kayıtsızlık” ile mücadele için insanların özelemleri ile buluşacak, alternatif bir yol sunacak bir yenilenme gereklidir. Bu noktada 1956'yı bir “dönüm noktası” olarak gören Thompson (1959b: 9), bu yıldan itibaren hem Batı'da hem de Doğu'da bir “Komünist muhalefet hareketi”nin ortaya çıktığını ve bu hareketin temelde “komünist geleneğin insancıl ve özgürlükçü özelliklerini doğrulamaya ve geliştirmeye çalıştığını”, hem sosyal demokratlardan hem de komünist ortodoksluktan uzak durmaya çalışan bu hareketin “Yeni Sol” olarak adlandırılabilceğini ileri sürmektedir.

Sosyalist hümanizmin çerçevesini oluşturduğu bu “Yeni Sol”un Marx'daki hümanist değerlere yönelip “ahlaki failliği ve bireysel sorumluluğu”, sosyalizmin ancak gerçek insanlar tarafından “gönüllü birlik içinde inşa edilme[si]” gerektiğini vurguladığını ileri süren Thompson'a göre (1959b: 9–10), sosyalistlerin görevi iktidarı ele geçirmenin yanı sıra “[h]alkların değerlerini ve tutumlarını değiştirme ve mevcut toplumun Ütopik eleştirileri aracılığıyla daha fazla değişime yönelik özelemleri çağırma[k]”, “iktidarın fethinin öncesinde, sırasında ve sonrasında... halkın gönüllü katılımını sağlama[k]”tır. Burada sosyalistlerin “ütopik eleştiri”

aracılığıyla yapmaya teşvik edildikleri şeyin yukarıda özetlenen biçimiyle “arzunun eğitimi”, bu yolla “sosyalistlerin yapımı” olduğu açıktır.²² Thompson (1959b: 10–15), bazı dergiler, kulüpler, -daha sonra *New Left Review* adı altında birleşecek olan- *The New Reasoner* ve *Universities and Left Review* dergileri tarafından düzenlenen konferans ve eğitimler biçiminde faaliyetlerini sürdüren bu “Yeni Sol”un eskisinden şu açılardan farklılaştığını ileri sürer: tüm sorunları “bürokrasinin entrikaları” ve “liderlerin ihaneti” ile açıklayan ve “devrime hazır” bir “militan işçi sınıfı” “idealleştirmesi”ne yönelen “Eski Sol”un aksine, “Yeni Sol”, somutun analize yönelerek, örneğin, “topluluk etiği”ni zayıflatan “kültürel etkenlerin” analizine çalışmaktadır. “Eski Sol”, ekonomik determinizmi nedeniyle devrimi bir ekonomik çöküşün sonucu olarak beklerken, “Yeni Sol”, “çağdaş yaşamdaki yeni hüsrancı ve potansiyelleri, yeni büyüme noktalarını keşfetmek” ve “gerçeklikle uyumlu en üst düzeyde özlemi beslemek” yönünde hareket etmektedir. Çünkü “insanlar kapitalist toplum çerçevesinde ulaşamaz olan hedeflere yönelirlerse, deneyimleri politik eğitimlerini tamamlayacaktır”. Ayrıca, “Eski Sol”un sorunla baş etme yöntemi “hizipçilik” yani “sol hizip”in bürokrasiye karşı mücadele ederek Parti’yi ele geçirmesi iken -Thompson’a göre bu, Leninist öncü parti anlayışının bir ifadesidir- “Yeni Sol” işçi sınıfının “öncü”sünün iktidarı ele geçirmesini değil, her aşamada halk katılımını ve “iktidarın halk arasında dağılımını” istemektedir.

Bu doğrultuda “Yeni Sol”, kendini ayrı bir örgüt veya ayrı bir hizip olarak ortaya koymak yerine, propaganda, dergiler, kulüpler, okullar gibi araçlarla İngiliz radikal muhalefet geleneğindeki öncülerin yaptığı gibi halka açık sosyalist eğitim ve faaliyetler yürütecek; sosyalizmin halkın inisiyatifi ile aşağıdan kurulabileceğinde, hareketin zaten bu insanların bir “birliği”, insanların ise “entelektüel ve ahlaki varlıklar” olduğunda ısrar ederek “rasyonel argüman ve ahlaki meydan okuma ile” halka seslenecek ve işçilerle bilim insanları ve sanatçılar arasında iletişim sağlayacak, devrim sonrasını beklemek yerine şimdiden “daha zengin bir topluluk duygusunu - sosyalist bir gençlik hareketini - teşvik etme[k]” yoluna gidecektir (Thompson, 1959b: 16–17). Yeni Sol bu açıdan Morris’in kendi zamanında “Sosyalistler yapın... ülkeyi, egemen sınıflara karşı düşmanlıklarını hisseden ve zamanlarını parti siyasetinin bin budalalığı içinde harcamak için hiçbir cazibesi olmayan insanlardan oluşan bir dernekler ağıyla kaplayın” (Akt. Davis, 2014, s. 447) biçimindeki çağrısına yirminci yüzyılın ortasında verilen bir yanıt olarak okunabilir ve Davis’e göre (2014: 447), Thompson, bu görevi başarabileceğini düşündüğü “açık, aktivist ve mezhepçi olmayan Yeni Sol için gündemi şekillendirmeye çalışmıştır”.²³

Thompson, bir yandan İngiliz radikal direniş geleneğinden, 19. Yüzyıl İngiliz işçi hareketinde görülen, Leeds grevlerinin örgütleyicisi Tom Marquaire gibi sıradan

işçilerin rollerinden (Winslow, 2014: 12–13) diğer yandan da Macar Devrimi sırasında ortaya çıkan işçi konseylerinden ve “aşağıdan demokrasi”den ilham alan bir “aşağıdan sosyalizm”i savunur (Schwarzmantel, 2016). Sosyalizm sıradan insanlar tarafından kurmalıdır, onlar için veya onlara rağmen değil. Bu açıdan Thompson her türden ikameciliğe, öncü partinin veya entelektüellerin işçi sınıfının yerini almasına karşıdır ve Batı’nın refah toplumlarında işçi sınıfının artık sosyalizm mücadelesinin ana aktörü olamayacağı yönünde ortaya çıkan inanç Thompson’ın eleştirilerinin hedefindedir. Özellikle *Universities and Left Review* çevresinde ve başka yerlerde gördüğü, işçi sınıfını “tarihin tabileri olarak, kitle iletişim araçlarının izlerinin uysal alıcıları olarak, yabancılaşmanın kurbanları olarak, sosyolojik araştırma için veri olarak görme” ve sınıfın “yaratıcı potansiyelini küçümseme”, “sınıf iktidarı bağlamına atıfta bulunmaksızın kültürel fenomenlerin mutlak özerkliği ileri sürme” ve “sınıf mücadelesinden utançla kaçın[ma]” yönündeki tutumları eleştirir (Thompson, 1959a: 51). Thompson’a göre (1959a: 51–52), işçi sınıfından umudunu kesen görüş kadar, onu “tek devrimci güç” olarak gören ve entelektüellerin iradelerini işçi sınıfına “teslim etmelerini” öngören anlayış da sorunludur. İlk görüş büyük ölçüde işçi sınıfında görülen edincilik referans almaktadır. Ancak bunun yeni bir olgu olmadığını, işçi sınıfı içinde farklı ahlakların rekabet içinde olduğunu ileri süren Thompson’a göre (1959a:52-53), bunlardan hangisinin baskın geleceğini belirleyen “bir verilmiş noktada, bütün bir nesnel ve aktif, öznel faktörler kompleksi”dir: nesnel faktörler söz konusu olduğunda refahın görece yüksek olduğu durumlarda “edincilik ahlak ve statü mücadelesi”, zor zamanlarda ise “komünal etik” mümkün olabilirken, farklı ahlaklar arasındaki mücadele “nesnel ekonomik koşullara karşı kör, kendiliğinden bir refleks” değil “bilinçli bir fikir ve değerler mücadelesi” olmuş, bu mücadelede “siyasi örgütlenme” ve “politik olarak aktif olan azınlık” önemli rol oynamıştır. Bu noktada entelektüeller kendilerini “bu gelenekle ilişkilendirerek” sosyalist topluma ilişkin özelemleri beslemelidir:

Ütopycılığın aşırılıklarına (nihayet) bu düzelticiye ihtiyacımız var. Siyasi eylem, yaşayan insanları etkilemek ve değiştirmekten ibarettir. Siyasi tercih alanı, üzerinde çalışmamız gereken şeylerin inatçı doğasıyla sınırlıdır. Ve ütopycılığın değeri, vahşi doğada bayrak sallamakta değil, yaşayan insanları kendi potansiyel yaşamlarının bir imgesiyle karşı karşıya getirmekte, eski yaşam biçimlerine meydan okumak için özelemlerini toplamakta ve arzu edilen yönde var olan bu tür sosyal seçimleri etkilemede bulunabilir. Ütopycılık ve gerçekçilik, rakip koşullara dönüşmemelidir; aynı hareketin kalbinde yapıcı bir şekilde kavga etmelidirler. (Thompson, 1959a: 55)

Entelektüellerin, 19. yüzyıl işçi hareketiyle kıyaslandığında ciddi zaıflık gösteren dergiler, forumlar, tartışma grupları, eğitimsel ve kültürel faaliyetler düzenleme

yoluyla fikir oluşturma ve yayma işini üstlenmeleriyle hem entelektüeller ile işçiler arasında bağ kurulacak hem de insanlardaki “sosyalist bir bilinç, bir dostluk duygusu, insani ve kültürel ihtiyaçların tatmini” ihtiyacı karşılanırken, önemli siyasal sonuçlar ortaya çıkacaktır (Thompson, 1957b: 21–22).

“Aşağıdan Sosyalizm” ve Bir “Devrim” Arayışı

Thompson’un önerisi, görüldüğü üzere entelektüellerin işçi sınıfının yerini alması değil, işçilere umut aşılamak, güçlerinin ve potansiyellerinin farkına varmalarını sağlamak, işçi hareketini “dönüştürmek” iken ona göre, “zorlama gücü” örgütlü işçilerde olmalıdır²⁴ (Thompson, 1959a: 55); “çünkü” der Thompson (1960: 29), “istediğimiz sosyalizm türü, her düzeyde tüm halkın katılımı olmadan mümkün olmayan bir sosyalizmdir”. Doğu’da Stalinizmin gerçek insanları tarihin faileri olmaktan çıkarıp “nesnel yasaların aracıları”na dönüştürmesinin, Batı’da ise entelektüeller dışındaki insanları “ekonomik çıkarlarının, sosyal ‘yapılarının’ ve statü koşullandırmalarının tutsağı” olarak görme biçiminde bir indirgemeciliğin hakim olduğunu ve bu inancın büyük ölçüde “statik bir sınıf kavramı ve onun karakteristik bilinci”ne ilişkin anlayıştan kaynaklandığını ileri süren Thompson’a göre (1960: 23–24), bu nedenle “hem değişen gerçeklikle daha uyumlu hem de ima bakımından daha devrimci olan yeni sınıf bilinci biçimlerini tasavvur etmek” “ütopik” olarak yaftalanmaktadır. Oysa Thompson’a göre (1960: 24), tarihsel incelemenin gösterdiği üzere fabrika sisteminin ortaya çıkardığı ve belli türde bir bilince sahip “statik” bir işçi sınıfı hiçbir zaman var olmamıştır. Marx sınıfı “üretim araçlarıyla ortak ilişkilere ve ortak bir yaşam deneyimine sahip insanlardan olduğu için değil ama bu insanlar ortak çıkarlarının bilincine vardıkları ve uygun ortak örgütlenme ve eylem biçimleri geliştirdikleri için... tarihsel terimlerle tanımla[mış]”tır ki sınıfın ortak çıkarları da “başka bir sınıfa karşı ortak çıkarlar” olup, tanımlama süreci, üretimdeki “patlamalar”ın yanı sıra “siyasi ve kültürel hayatımızda her düzeyde insan failliğinin gerekli olduğu karmaşık, çelişkili, sürekli değişen ve asla statik olmayan bir süreç”dir. Mavi yakalı işçilerin azalması ve hizmet sektöründe çalışanlarının sayısının artmasıyla parçalanan şeyin işçi sınıfı değil, “sabit geleneksel tanımıyla işçi sınıfı” olduğunu ileri süren Thompson’a göre (1960: 25–27), artan refah ve otomasyon sonucunda sınıf bilincinin “dağılması”nın mı yoksa bir “biçim değiştirmesi”nin mi söz konusu olduğu ve “yeni bir tür bilincinin ortaya çıkıp çıkmayacağı” sorularına cevap vermek gerekmektedir. Politik bilinç ise kendiliğinden oluşmamakta, “politik eylem ve beceri” gerektirmektedir ve bu noktada sosyalistlerin görevi de “yeni bir siyaset dili ve yeni bir ahlaki mizaç ve yeni örgütlenmeler ve eskilerin dönüşümü ile popöler çıkarların kimliğinin yeni bir tanımıyla, çağdaş gerçeklikle uyumlu” ve “eski anlamda daha az ‘sınıfa bağlı’, daha çok tüm halk adına konuş[an]” yeni bir sınıf bilincinin yaratılmasıdır

1072 Yamak S (2023). E.P. Thompson’ın Sosyalist Hümanizmi: 1956’nın Külleri İçinde “Sosyalistlerin Yapımı”, “Aşağıdan Sosyalizm” ve Bir Devrim Arayışı. *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 1049-1086.

(Thompson, 1960: 27).

Bu amaçla, “ortak iyi vizyonunu her gün ve hayatın her alanında sunmak... insanları belirli hedefler için mücadelede harekete geçirmek ve her mücadeleyi -ücretler, anaokulları ya da düzgün şehirler için- birbirleriyle ve daha büyük çatışmayla ilişkilendirmek” gereklidir çünkü söz konusu taleplerin birçoğu reformlarla karşılanamayacak ve sonuçta “bu talepler için mücadele ederken insanlar, kapitalist sorumsuzluk ile ortak refah arasındaki uyumsuzluğu ve devrimci değişim ihtiyacını deneyimleyerek öğrenecekler”dir (Thompson, 1960: 28). Thompson’a göre, işçi sınıfının tarihi sadece midesi için talepte bulunmanın tarihi olmayıp, oy hakkı, insanca çalışma ve yaşam koşulları, “insanca muamele” için de mücadele edilmiştir. Dolayısıyla, kendilerini işçi olarak tanımlamayan, “tüketiciler” ya da “vatandaşlar” olarak “sosyal eşitlik” taleplerinde bulunan genç işçilerin “sınıf çıkarları”ndan ziyade “ortak yarar” için yapılan çağrılara ve “sistem eleştirisi”ne daha duyarlı olabileceğini ileri süren Thompson’a göre, insanların birçoğu yaşam deneyimlerinde sistemin sorgulamasına neden olacak çok fazla şeyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle sosyalistler, örneğin barışı savunmayı işçi sınıfının çıkarını savunmaktan ayrı bir şey olarak görmemeli, “eski” ve “yeni”, “mavi” ve “beyaz yakalı” işçi sınıfı arasındaki “ortak ilgi noktaları”nı bulmalı ve “eski sol” ile “yeni sol”un her birinin “güçlü yanlarını birleştirmeye” çalışmalıdır (Thompson, 1960: 30–31).

Ancak asıl önemli olan daha önce de sık sık vurguladığı gibi sosyalizmi “aşağıdan” inşa etmek, devrim öncesi ve sonrasında halk katılımı sağlamaktır. Sosyalist gençlik kulüplerinde, belediye meclislerinde insanların çeşitli konular hakkındaki tartışmalara aktif katılımları ve üretim alanında “yeni işçi denetim biçimleri”nin kabul ettirilmesi vb. ile bu yolda gerekli araçların sağlanabileceğini ileri süren Thompson (1960: 31), asıl meselenin “kendi kendine faaliyetin mümkün olduğu bir toplum yaratmak için ‘iktidarı ele geçirmek’ değil, bu faaliyeti şimdi manipülatif bir toplum içinde üretmek” olduğunu vurgular. Thompson’a göre (1960: 29–30), bu, “insanlarla birlikte olan, fabrikalarda, sokaklarda, ofislerde bulunan, şikâyetlerini ele alan, özlemlerini dile getiren, genel popüler stratejide bir ajitasyonla diğerini birlikte ören” yeni bir liderliği ve örgütlenmeyi gerekli kılmaktadır.

Şimdiye kadar biri reformlarla yavaş yavaş geçişi sağlanmayı öngören devrimci diğeri de iktidarının bir şiddet eylemiyle ele geçirilmesini öngören devrimci yol olmak üzere iki yolun öngörüldüğünü belirttikten sonra birinci yolu reddeden Thompson (2014: 153–155), bir felaket beklentisine dayalı olan ve sonucunda iktidarın bir bürokrasinin elinde toplanması tehlikesini de içeren ikinci yolun yerine, bir refah toplumundan sosyalizme geçiş için, bu toplumun sürekli olarak “olumlu taleplerle” yani hayatın birçok alanında “reform baskılarıyla”

“uyarılması” yolunu bir alternatif model olarak öne sürer.²⁵ Wade Mathews (2002: 222) Thompson’un önerdiği geçişin her ne kadar “birçok alanda amansız reform baskıları” önerse de “devrim kılığında reform” olmadığına, amacın uzlaşma yerine “çatışmayı tetikle[mek]” olduğuna dikkat çeker. Gerçekten de Thompson’ın vurgusu reformcu baskıların çatışmayı ve bir devrimci anı ortaya çıkarmak için tasarlanmasıdır. Bu baskılar,

...toplum genelinde iki sistem, iki yaşam biçimi arasında bir yüzleşmeye yol açacaktır. Bu yüzleşmede siyasi bilinç yükselecek... halk, olaylar tarafından tüm siyasi ve endüstriyel güçlerini kullanmaya zorlanacak. Bu düzenin yüzleşmesi... hayatın birçok alanında aynı anda devrim yapmayı içerir. Bu, bazı kurumların parçalanmasını... diğerlerinin dönüştürülmesini ve değiştirilmesini (Avam Kamarası ve millileştirilmiş kurullar dahil) ve yeni işlevlerin diğerlerine (şehir konseyleri, tüketici konseyleri, ticaret konseyleri, mağaza temsilcileri komiteleri ve diğerleri) devrini içerir. (Thompson, 2014: 156–157)

Bu türden bir devrimin gereklilikleri “olumlu taleplerin azami ölçüde genişletilmesi”, “bilinçli bir devrimci strateji içinde yapıcı becerilerin yaygınlaştırılması” ve ayrıca “ortak iyinin değerlerine” vurgu yapılması, özetle “William Morris’in sözleriyle, ‘Sosyalistlerin yapımı’”²⁶ ve aynı zamanda sanayi işçileri ile toplumdaki diğer insanlar arasında yapılan ayrımın terkedilmesi ve karşıtlığın “halk” ile “tekelciler” arasında çizilmesidir; burada sosyalistlere düşen görev “bağlamı oluşturmak”, farklı türden talepleri “ortak bir çizgiye çeken demokratik bir devrimci strateji[yi] geliştirilme[k] ve doğrudan eyleme yönelmektir” (Thompson, 2014: 157–158). Uluslararası alandaki gelişmelerin de devrimci bir sıçrama için gereken itkiyi sağlayabileceğini düşünen Thompson, İngiltere’deki protesto hareketlerinin NATO’dan ayrılma gibi bir sonucu doğurmayı başarırsa böyle bir sonuç yaratabileceğini ileri sürer. ABD’nin olası yaptırımları karşısında İngiltere için doğacak ikilemin, “halkın bilincini harekete geçirebileceğini”, “ideolojik ve siyasi çatışmaları keskinleştirebileceğini” ve böyle bir durumda “sosyalist bir alternatifin” kendini ortaya koyabileceğini vurgulayan Thompson’a göre (2014: 158–159), sosyalistlerin ajitasyonu ile desteklenen bu olaylar sonucunda bir devrimci durum doğabilirdi ki bu, kapitalizm içindeki dengenin “en güvensiz”, işçi hareketinin ise “en az bölünmüş” olduğunu ve “demokratik sosyalist gelenek”in ise “en güçlü” olduğunu ileri sürdüğü İngiltere bu türden bir geçiş için “en iyi” yeri.

Sonuç

Sosyalist hümanizmle Thompson “reel sosyalizm”lerdeki uygulamalar ve bunların nedeni olarak gördüğü Stalinizme karşı, “kayıtsızlık”la karakterize olduğunu düşündüğü bir refah toplumunda, mevcut gelişmelerin yol açtığı

1074 Yamak S (2023). E.P. Thompson’un Sosyalist Hümanizmi: 1956’nın Külleri İçinde “Sosyalistlerin Yapımı”, “Aşağıdan Sosyalizm” ve Bir Devrim Arayışı. *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 1049-1086.

hayal kırıklığı nedeniyle sosyalizm mücadelesinden tamamen uzaklaşacaklarını düşündüğü insanları sosyalizm yolunda harekete geçirmeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede sosyalist hümanizm öncelikle, Stalinizmin Partiyi/lideri kendisinin yerine ikame ettiği sıradan insanların, Marx'ta olduğu gibi tarihin faileri olarak, sosyalist bir toplumun inşasının ana özneleri olduklarını ve bu çerçevede "aşağıdan" bir sosyalizmi vurgulamaktaydı. İkinci olarak, Stalinizmin aksine sosyalist toplumu, üretici güçlerdeki bir gelişme ve bölüşüm ekseninde değil, kapitalist toplumdakilerden bambaşka değerler üzerine kurulu olan ve insanın "tam insanlığı"nın, gerçek insani potansiyelinin gerçekleşebileceği bir toplum olarak ele almakta, böylece orijinal anlamının altını çizerek sosyalizmi "reel" deneyimin olumsuzluklarıyla karakterize edilmekten kurtarıp, yeniden arzu edilir kılmayı amaçlamaktaydı. Bu çerçevede sosyalizm, "insani ve ahlaki" bir amaç olarak ele alınmaktaydı. Thompson'a göre, Stalinizmin ekonomik determinizmi yani temeli "ekonomi"den, "üretici güçler"den ibaret, fikirleri, ahlaki, kültürü ise üstyapısal yansıma sayan kaba Marksizm anlayışı, SSCB ve diğer Doğu Bloku ülkelerindeki anti-demokratik uygulamaların ana nedeniydi. Bu ülkelerde, Parti/lider tarihsel zorunluluğun yegâne kavrayanı olarak tüm çabayı, -ifadesini ağır sanayileşme hamlesinde bulan- üretici güçleri geliştirmeye hasretmiş, bu açıdan insani istekleri ve arzuları yok sayarak bastırmış, sorgulamayı ve itirazı, "ahlaki yargıda bulunmayı" cezalandırmış, hedefleri gerçekleştirmede hile ve yalanı kullanmaktan çekinmemiş, "ahlaki nihilizmi" ile toplumda bir yozlaşma yaratmıştır. Özetle, tam bir insani varoluşa ve insani potansiyelin gelişmesine alan bırakmamış, yabancılaşmayı devam ettirmiştir. Batı'da ise Komünist Partilerdeki hâkimiyeti ile Stalinizm parti içinde merkezîyetçilik, anti-demokratik eğilim, dogmatizm ve tüm olaylara SBKP'nin bakış açısından yaklaşma, kendi toplumlarının yerel ve somut koşullarını dikkate almama ve kitlelerle bağı kuramama/yitirme gibi sonuçlar üretmiştir. Sosyalist hümanizm ise insan failliğine vurgusu ve sosyalizm anlayışı ile insanların arzularını dikkate alan, amaçların ve araçların seçiminde zorunluluğun yanı sıra bireylerin vicdanını, sosyalist bir ahlaki ve bunlar temelinde yapılacak seçimleri temel alan demokratik bir sosyalizm amacındadır. Üçüncü olarak, Stalinizmin diğer bir olumsuz etkisi olan, proletaryanın uluslararası dayanışması ve birliği demek olan enternasyonalizmin SBKP'nin diğer komünist partiler üzerindeki hegemonya aracına dönüşmesi karşısında ise sosyalist hümanizm, sosyalizme ulaşmada her bir ülkenin kendi koşulları ile uyumlu özgün bir yolu izleyebilmesini, sosyalistler arasında açık tartışmaların yapılabilmesini içeren bir enternasyonalizmi savunmuştur.

Thompson, bu çerçevede temeli, sınıfı, sınıf bilincini, sosyalist faaliyeti ve devrimi farklı bir biçimde ele almıştır. Stalinizmin, dolayısıyla da tüm olumsuz sonuçların altında temel neden olarak, şematize temel-üst yapı formülasyonun

yattığını düşünen Thompson, insan emeğinin temelin asli unsuru olduğunu ve bu emeğin düşünmeyi, seçim yapmayı ve insanlar arasındaki ilişkileri içerdiğinin altını çizerek, üstyapıya havale edilen fikirlerin, dolayısıyla ahlakın ve kültürün temelin bir parçası olduklarını ileri sürmüştür. Bu kavrayışta kültür “fetişleştirilmiş” üst yapının bir ögesi ya da “görece özerk bir düzey” değil; insan ilişkileri olarak “üretim ilişkilerinin birliği” içindeki “sınıf deneyimi”nin bir “ifadesi” ve “aracı”, sınıf mücadelesinin önemli bir parçasıdır (Clarke, 1979: 144). Temeli bu şekilde, insanı da sadece ekonomik-korporatif çıkarlara göre hareket eden, bilinçleri maddi varlığı olduğu gibi yansıtan bir varlık değil “ahlaki ve entelektüel bir varlık”; sosyalizmi ise ekonomik olduğu kadar “ahlaki ve entelektüel” bir amaç olarak ele alması, sosyalizm mücadelesinin hedefi, stratejisi ve araçları üzerine görüşlerinin temelinin oluşturmuştur. Thompson bir yandan İşçi Partisi’nin reformizm yoluyla sosyalizm hedefine diğer yandan ortodoks Marksizmin bir iktisadi kriz ortamında “militan bir işçi sınıfı”nın devrimci eyleme yöneleceği beklentisi ve bu devrimi yönlendirmede Leninist bir parti örgütünün gerekliliği vurgusuna, ayrıca, bir refah toplumunda bilinci aşınmış ve dağılmış bir işçi sınıfından devrim beklenemeyeceği anlayışla sınıfın yerine entelektüelleri ikame etme yönündeki eğilime karşı alternatif bir yol sunmaya çalışmıştır. Thompson’un işçi sınıfını ve bilincini ele alma biçimi de bu noktada belirleyicidir. Fikirleri, ahlaki yargı ve tepkileri deneyim içinde oluşan “ahlaki ve entelektüel varlıklar” olarak insanlar, var olanın ahlaki eleştirisini ve alternatifin tahayyülünü de içerecek olan “arzunun eğitimi” ile sosyalizm mücadelesine katılabilirlerdi. Bu noktada, Marx’ın hümanizminin yanı sıra İngiliz radikal muhalefet geleneği ve Morris’in rehberliğinde Thompson, işçi sınıfının tarihindeki aktif azınlığın ve sıradan işçilerin rollerini merkeze alarak, entelektüellerin “arzunun eğitimi” yoluyla bilincin dönüştürülmesinde rol oynayacağı ama her aşamasında sıradan insanların aktif katılımını içeren, halka açık eğitim ve faaliyetler, protesto gibi araçları öne çıkaran bir strateji önermiştir. Bu yolla insanlar, arzularıyla var olan toplum arasındaki uyumsuzluğun bilincine varacak, “bilinç deneyim içinde şekillenecek” ve “sosyalistlerin yapımı” gerçekleşecektir.

Tarihsel ve edebi incelemeleri politik aktivizmini ve teorisini beslerken, pratik politik hedeflerinin de tarihçiliğine yön verdiği Thompson’un tüm bu alanlardaki çabaları sosyalist hümanizm çerçevesinde şekillenmiş ve aşağıdan demokratik bir sosyalizm amacına hasredilmiştir. Bu noktada yukarıda da işaret edildiği üzere Thompson’un sosyalist hümanizmi ile tarihsel çalışmaları özellikle de *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* arasındaki bağ oldukça açıktır. Davis’in (2014: 440) işaret ettiği üzere, Thompson’un 1957-1960 arasındaki yazılarında sosyalist hümanizmin belirgin bir şekilde ortaya konan “ahlaki seçim ve faillik, işçi sınıfı bilinci ve kültürü, entelektüellerin ve ‘örgütlü bir azınlığın’ rolü” temaları

bu yıllarda yazdığı ve 1963'te yayınladığı bu kitabında da ana temalardır. Yukarıda ele alınan bu temaların her biri kitabında tarihsel örnekler ile açıklanır, somutlaştırılır ve bu yolla sınıfa ve onun bilincine ilişkin rakip kavrayışlara karşı Thompson, İngiliz işçi sınıfının tarihini, bir “kayıtsızlık” döneminde sosyalizm mücadelesi için bir yol gösterici olarak ortaya koyar; ne sınıf ne de onun bilinci sabit bir yapı değildir; her ikisi de deneyim içinde, sıradan insanların ve örgütlü bir azınlığın failliği ile oluşturulur ve bu süreçte zorunluluk kadar, özlemler, fikirler, arzular da rol oynar (bkz. Davis, 2014; Efstathiou, 2014; Winslow, 2014; Bess, 1993; McNally, 1993; Clarke, 1979).

Thompson'ın sosyalist hümanizminin tekrar gündeme alınması²⁷ siyasal mücadelede somutun analizinin yanında geçmişin analizinin, “alternatifi tahayyül etme”nin, “başka bir şeyi arzulamanın” bu arzuları “uyarma”nın, toplumsal değişimde zorunluluk kadar insanın failliğinin, ahlaki tavır alışının, yaratıcı praksisin rolünü tekrar hatırlatması açısından önem taşımaktadır.

Sonnolar

1 Sosyalist hümanizm İngiltere’de E.P. Thompson’ın yanı sıra *The Reasoner/The New Reasoner* dergilerine katkı sağlayan birçok kişi ve ayrıca *Universities and Left Review* (ULR) dergisi çevresi tarafından da paylaşılan bir pozisyondur. Sosyalist hümanizme Thompson’ın yanı sıra Alasdair McIntyre’nin katkıları ve ULR’nin sosyalist hümanizminin farklılıkları konusunda bkz.(Blackledge, 2007; Davis, 2013; Dworkin, 1997: 54–62).

2 Cal Winslow (2014: 12-34) İngiliz işçi hareketi tarihindeki sıradan işçilerin rollerinden ilham alan bir “aşağıdan sosyalizm”i hedefleyen Thompson’ın hem yetişkin eğitimindeki dersleri hem de yazdıkları ile “sosyalist yapma”ya çabaladığına dikkat çeker.

3 Kimilerince Morris modern topluma karşı ortaçağ toplumunun değerlerini yücelten bir romantik olarak nitelense de 1955’te Morris üzerine kapsamlı bir çalışma (*William Morris: Romantic to Revolutionary*) yapmış olan Thompson (1976: 84) Morris’in romantik geleneği “dönüştürdüğünü” ileri sürer ve diğer romantiklerden farklı olarak, sosyalist bir toplumun inşası amacına yönelmiş “devrimciliği”ne işaret eder (Thompson, 1959c).

4 İngiliz romantizmi ve radikal muhalefet geleneğinin Thompson üzerindeki etkisi üzerine ayrıntılı bir değerlendirme için (bkz. Fieldhouse et al., 2015; Kenny, 2000). Thompson üzerine incelemelerde Marksizm, Morris, İngiliz romantik ve radikal muhalefet geleneklerinin etkilerinin yanı sıra İkinci Dünya Savaşı yıllarının Halk Cephesi deneyimi ve retoriğinin, faşizme karşı birleşik mücadelenin, Bulgar Partizanları yanında savaşan abisi Frank ile somutlaşan muhalif direniş hareketinin etkisine de dikkat çekilir

Yamak S (2023). E.P. Thompson’ın Sosyalist Hümanizmi: 1956’nın Külleri İçinde 1077 “Sosyalistlerin Yapımı”, “Aşağıdan Sosyalizm” ve Bir Devrim Arayışı. *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 1049-1086.

(Efstathiou, 2014; Hamilton, 2011: 35–42; McCann, 1993: 4).

5 Thompson hakkında Türkçe literatürde kapsamlı bir değerlendirme Serdar Turgut'un, Toplum ve Bilim Dergisi'nin 1984 tarihli 24. Sayısında yayınlanan "'Karşı Koymacı' Geleneğin Aydını: E.P. Thompson" başlıklı yazısıdır. Daha sonra Thompson'ın Teorinin Sefaleti kitabının Türkçedeki iki basımında da yer alan bu yazıda Turgut (2015: 436–439, 441) 1960'da yayınlanan *Out of Apathy* kitabında Thompson'ın kaleme aldığı üç yazıdan biri olan "Balinanın Dışında'da (*Outside the Whale*) "1956 Ruhunu" ortaya çıkaran siyasi konjonktürün ana hatları olarak bu unsurlara işaret ettiğine ve George Orwell'in 1939 sonrası dönemin koşullarına işaretle kullandığı "Balina" metaforuna göndermede bulunduğu dikkat çekerek, "1956'luların... balinanın dışına çıkma mücadelesinin ana hatlarını belirlemeye başladıkları" vurgular. Orwell, 1940'ta yayınlanan ve Henry Miller'a karşı bir polemik niteliğindeki "Balinanın İçinde" (*Inside the Whale*) başlıklı denemesinde "Balinanın İçi"nde olmayı, İncil'deki Jonah (Yunus) ve Balina anlatısına referansla, güncel politik meseleler karşısında apolitik olmak, kayıtsız kalmak, var olanı kabul etmek dolayısıyla da güvenlik ve konfor içinde bulunmak anlamında kullanır (Orwell, 2015: s.67-112).

6 Thompson'ın işçi sınıfı tarihçiliği ve bunun Türkiye işçi sınıfı tarihi çalışmalarına etkisi için bkz. (Çetinkaya, 2014) Ayrıca bkz. (Buğra, 2014).

7 Bu konuda bkz. (Gürgör, 2022; Öğütle, 2015). Turgut, Thompson'ı bunların yanı sıra politik görüşleri ve aktivizmi ile kapsamlı bir biçimde ele almıştır bkz. (Turgut, 2015).

8 Thompson'ın tarih çalışmaları ile sosyalist hümanizmi arasındaki bağlantı birçok yazar tarafından vurgulanmıştır. Örneğin Simon Clarke (1979: 151–152) Thompson başta olmak üzere sosyalist hümanistlerin tarih yazımları ile amaçladıklarının "sınıf sömürüsüne karşı önlenemez direniş ruhunu tarihyazımları aracılığıyla yeniden yakalamak, sömürülen sınıfın bir alternatif toplum vizyonunu gerçekleştirmeye yönelik sürekli girişiminin kahramanca, hatta çoğu zaman trajik hikayesini anlatmak" yoluyla bu geleneği canlandırmak ve siyasi bir müdahalede bulunmak olduğunu ve bunun ekonomizme "kültürcü" değil "devrimci" bir yanıt olduğunu ileri sürer. David McNally (1993) de Thompson'ın tarih çalışmalarının "Marksizmi Stalinizmin korkunç çarpıklıklarından kurtarmaya yönelik siyasi taahhüdünün bir parçası" olduğunu vurgularken, Madeleine Davis (2014: 440–441) *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun 1950'lerin sonlarında temel politik mesele ve tartışmalara "stratejik bir müdahale ve 'sosyalist hümanizm'in sürekli bir ifadesi...olarak yazılmış" olduğunu ileri sürer. Polemik yazılarının ana meseleleri de yine sosyalist hümanizmi ile ilişkilidir. Örneğin Althusser'in yapısalcılığı ile bir hesaplaşma niteliğindeki *Teorinin Sefaleti*'nde Thompson, "olgun Marx"ın hümanizmden arınmış olduğunu iddia eden ve insanları yapıların taşıyıcılarına

1078 Yamak S (2023). E.P. Thompson'ın Sosyalist Hümanizmi: 1956'nın Külleri İçinde "Sosyalistlerin Yapımı", "Aşağıdan Sosyalizm" ve Bir Devrim Arayışı. *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 1049-1086.

indirgemek suretiyle insan failliğini yok sayan Althusser'in projesini, Stalinizmin "ideoloji olarak teorileştirilm[esi]" olarak nitelendirir (Thompson, 2015: 382).

9 Imre Nagy, Stalin'in ölümünün ardından başlayan deStalinizasyon süreci çerçevesinde Moskova'nın desteği ile 1953'te hükümetin başına getirilmiş, 1955'te ise iktidardan uzaklaştırılmıştı (Uslu, 2006: 134–136).

10 Macar Devrimi'nde en önemli unsurlar öğrenciler, işçiler ve entelektüeller tarafından kurulan konseylerdir. Uslu'ya göre (2006: 145–146) Nagy'nin "çekimser" tutumlarına karşı mevcut sistemin dönüşümünün "odağı" olan bu konseyler "iç dinamikler sonucu"nda ve genellikle "pratik nedenler"le ortaya çıkmış ve özellikle işçi konseyleri ülkede "sosyalizm kazanımlarının korunması" ve bürokrasinin egemenliğine karşı işçilerin yönetiminin yani gerçek bir "işçi devletin kurulması" amacıyla iken, entelektüel konseyleri "basın özgürlüğü", adil seçimler, ekonomik reformlar, dış politikada değişim talebinde bulunmuşlardır. Sovyet müdahalesi karşısında konseyler silahlı direnişte bulunmuş ve Kadar Hükümeti döneminde "ikinci bir iktidar odağı" haline gelmişlerdir (Çakır, 1989: 190–191; Uslu, 2006: 148).

11 Parti yönetimi sadece parti içi demokrasiye ilişkin konuları incelemek üzere bir özel komisyon kurulmasını kabul etmiş ancak, üyeleri Temmuz ayında atanan bu Komisyon, Eylül'e kadar da toplanmamıştır (MacEwen, 1976: 27).

12 *The New Reasoner* dergisi üzerine ayrıntılı bir inceleme yapan Bryan D. Palmer'a göre (2002: 194–195) *The Reasoner*'in yayınlanmasındaki ana amaç, Parti'yi Stalinizm ile "yüzleşme"ye zorlamaktı çünkü editörler Parti'den henüz umutlarını kesmemişlerdi. Başlığında "Sosyalist Hümanizmin Üç Aylık Dergisi" ibaresi ile çıkan *The New Reasoner* ise "devrimci bir sol hareketin yeniden doğuşunu teşvik etme[k]", "bir toplumsal hareket yaratma[k]" amacıyla çıkarılmıştı.

13 Dworkin ve Soper da Thompson'ın yazıları ve eylemlerinin ardındaki bu siyasi amacın altını çizmişlerdir (Dworkin, 1997: 51; Soper, 1990: 205–206).

14 Peter Fryer (1957, s. 138) insanın ancak soyutlamalar, kavramlar, yasalar yoluyla gerçekliğin bilgisini edindiğine ve bilincin tek yaptığı varlığı "yansıtmak" değil aynı zamanda onu "yaratmak" da olduğunu Lenin tarafından vurgulandığına dikkat çeker ve Thompson'ın eleştirilerini "diyalektik materyalist bilgi teorisine, tarihsel materyalizme, Marksist insan özgürlüğü anlayışına ve bunun nasıl kazanıldığına ve en azından diyalektik yöneme bir saldırı" olarak değerlendirirken (1957, s. 136), Tim Enright da (1957: 107, 109) Thompson'ın "temel"i "insanlar" olarak kavramasını karşısında "Doğadan ne haber? Diğer her şey insan ve doğa arasındaki sürekli etki ve tepki koşullarından çıkmaz mı?" diye sorar ve Thompson'ın yaptığı "materyalist temelin önemini azaltmaya

çalışırken idealizmin sınırında uç[mak]" olduğunu ileri sürer.

15 Hanson'a göre Thompson, işçilerin ekonomik nedenlerle kapitalizme başkaldırmayacakları bir ortamda onları kültürel ve ahlaki nedenlerle başkaldırma yolunu önermekte ve işçileri devrimci eyleme yöneltmede, "yeni bir kültürlü ve sadık radikaller grubu"ndan medet ummaktadır ki bu "romantizm"dir ve Thompson bir "ütopik sosyalist"tir (Hanson, 1957: 87).

16 Thompson "Şimdi daha açık bir şekilde görebiliyorum ki, eğer Stalinizm Marx'ın fikirlerinin bir mutasyonuysa, doğrudan bir ilişki hattında kalırken böyle bir mutasyona uğrayabilmeleri gerçeği, salt belirsizliğin ötesine geçen orijinal bir zayıflığı gösterir - ve özellikle de determinizm ile faillik arasındaki can alıcı ayırımın bulunacağı noktada. Bu nedenle Charles Taylor'ın argümanının ve sonucunun büyük bir bölümünü kabul ediyorum" demektedir (Thompson, 1958: 96).

17 Fryer'in eleştirileri dahil diğerlerine takip eden sayıda başka bir yazı ile cevap vereceğini bildiren Thompson (1958: 106) bu yazıyı hiç yazmamış, *Labour Review* dergisi editörleri (Editorial, 1958) Thompson'ın Troçkizmi Stalinizmle aynı "yanlışları" paylaşmakla suçlamasını ve eleştiri yazılarına cevap vermeyerek Troçkistlerle tartışmaktan ve *The New Reasoner*'da yürütülen tartışmalara kendilerini dahil etmekten kaçınmasını eleştirmiş, eğer isterse yazısını yayınlamayı teklif etmişlerdir. Thompson (1957c: 108) tek bir cümle ile Trotskiy'in analizinin değerinden bahsetmiş ama Stalinizmin bu tarihsel materyalist analizini göz ardı edip, daha çok ahlaki bir eleştiride bulunmuş, Troçkizmi ise "aynı yanlış kavramsal çerçeveyi ve tutumları -aynı ekonomik davranışçılık, seçkin kültü, ahlaki nihilizm- muhalefete taşıyan bir ideoloji" olarak tanımlamıştır (Thompson, 1957c: 139).

18 Thompson bu ifadesinin "hantal" olduğu kabul etmekle birlikte, hümanist tutumların her durumda "mutlak bir ifade" bulamayacağına (örneğin Nazizm karşısında) ama aynı zamanda tutumların sürekli olarak duruma bağlı olduğunu ileri sürmenin de "ahlaki failliği" ortadan kaldırıp, kararlara sadece "güç ve amaç"ın yön vereceği bir duruma neden olacağına dikkat çeker (Thompson, 1958: 103).

19 Thompson'a göre "çevrenin, kültürün ve failliğin ürünü olan ahlaki bilinç" sanatçının yaratıcılığında somutlaşır ve sanat eseriyle insanlar üzerinde etki yaratır ve bu "bir halkın özgürlüklerinin ve ahlaki sağlığının teminatıdır" ki Stalinizmin sanatçılar üzerindeki baskısı bu nedendir. Ancak gerçek hayat Parti'nin argümanları ile çalıştığından insanların "temel ahlaki bilinci bozulmamış", sıradan insanlar tarafından " 'çürümüş unsurlar' dürüst ve cesur insanlar...İşçi sınıfının düşmanları' dürüst öğrenciler ve çalışan insanlar...baba tarafından parti görevlisi hırslı, bencil bir ukala olarak" görülmüş

1080 Yamak S (2023). E.P. Thompson'ın Sosyalist Hümanizmi: 1956'nın Külleri İçinde "Sosyalistlerin Yapımı", "Aşağıdan Sosyalizm" ve Bir Devrim Arayışı. *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 1049-1086.

ve şimdi bu insanlar ile sanatçılar arasındaki bağ yeniden kurulmaya başlamıştır (Thompson, 1957c: 125–126).

20 Dennis Dworkin'e (1997: 48) göre de Thompson'ın eleştirisi William Morris hakkındaki kendi çalışmasını yansıtmaktaydı ve "Partinin kendisini reforme etmesi için İngiliz halk direnişinin ve ahlaki eleştirinin mirasını gerçekten özümsemesi"ni gerekli görmekteydi ki sosyalist hümanizm "tam da bu reforma yönelik bir girişimdi".

21 İngiliz radikal muhalefet geleneğinin Thompson'ın tarih çalışmalarında ortak bir motif olduğuna dikkat çeken Kenny'ye göre Thompson için bu gelenek "akıl ve arzunun kaynaşmasının idealleştirilmesini, amaçlı toplumsal eylemin önkoşulunu somutlaştırmaktaydı" (Kenny, 2000: 113–114).

22 Palmer da Thompson'ın "sendikalardan, barış seferberliklerinden, sosyalist kampanyalardan ve hatta İşçi Partisi'nden ayrı durmayacak, açık birlik, sosyalist eğitim ve mücadeleye aktif katılım geleneğini canlandırarak" bir Yeni Sol tasavvur ettiğini ve bunun da "bir William Morrisesk 'sosyalist yapımı'" olduğunu ileri sürer (Palmer, 2002: 211). Winslow (2014: 18, 20) da Thompson'ın bizzat kendisinin gerek yetişkin eğitiminde verdiği dersler gerekse yazılarıyla yaptığının "sosyalist yapmak" olduğuna dikkat çeker.

23 "Yeni Sol"un başarısı ise Thompson'a göre (1959b: 17) Soğuk Savaş geriliminin zayıflamasına bağlıdır ve bu gerçekleşmezse tüm çabalar "otoriterizm" altında yok olacaktır. Bu nedenle Thompson, Nükleer Silahsızlanma Kampanyası'na (CND) aktif bir şekilde katılmıştır. Soper (1990: 204, 221) Thompson'ın sosyalist hümanizm talebiyle nükleer silahsızlanma, İngiltere'nin NATO'dan ayrılması ve aktif tarafsızlık politikası izlemesi, Doğu Avrupa'daki bağımsız barış girişimleriyle dayanışma gibi çağrılarının arkasındaki mantığın aynılığına ve hatta Thompson'ın Morris üzerine yaptığı çalışmanın, Stalinizm eleştirisinin, bir yanda reformist eğilimlerle diğer yanda Althusser ile olan polemiklerinin ve silahsızlanma mücadelesine katılımının "tek bir projenin parçası" olduğuna dikkat çeker: "ahlaki hayal gücünü 'darkafalılıktan' (var olan herhangi bir gerçekliği değişmez bir zorunluluk olarak kabul etme ve savunma eğilimi) kurtarmak ve böylece tüm insan kültürünün yok edilmesine doğru akılsızca sürüklenmeyi durdurmak". Stefan Berger ve Christian Wicke (2019: 176) de CND'nin Thompson için, kitlelere, sosyalist hümanizmin hayata geçirilmesinin önündeki en önemli engel olarak gördüğü "kayıtsızlıktan bir çıkış yolu ve baskın Soğuk Savaş kültürüne bir alternatif göstermekle ilgili" olduğunu ileri sürmektedirler. Ayrıca bkz. (Bess, 1993).

24 Ellen Meiksins Wood (1995: 34–35, 41–42) Thompson başta olmak üzere "ilk kuşak Yeni Sol"un "ikinci kuşak Yeni Sol"dan en önemli farkının ilk kuşağın işçi hareketine olan "bağlılığı" ve sınıfın entelektüeller ile ikamesine karşı aldıkları bu tavır olduğunu ileri

sürer.

25 Thompson'ın sosyalizme geçiş konusuna yaklaşımını inceleyen bazı çalışmalar için bkz. (Lynd, 2002; Matthews, 2002; Newman, 2015).

26 Reformcu baskılarla toplumun uyarılmasına Morris de benzer bir işlev yükler. Thompson'a göre (1959c) Morris, reformizmi reddetmesine rağmen, kendi dönemindeki 8 saatlik iş günü ve parlamentarizm yönündeki çabaları "işçinin özlemlerini uyandırmak için gerekli bir süreç olarak memnuniyetle karşıla[mıştır]".

27 Ancak, bu yeniden gündeme alma, Stalinizmi, "reel" sosyalizmi, iktidar ve güç ilişkileri ile mevcut kapitalizmi tahlilindeki eksiklikleri (Blackledge, 2006; Dworkin, 1997: 72; Flewers, 2017; Matthews, 2002: 223), Leninist Parti modelini demokratik merkezîyetçiliğin sadece merkezîyetçiliğe ağırlık veren uygulamalarına odaklanarak toptan reddi ve bunun örgütlenme açısından beraberinde getirdiği sorunları (Blackledge, 2006; McNally, 1993), protesto siyasetinin sınırlılıkları/olumsuzlukları (Fuller, 2017: 100–104) dahil halihazırda yapılmış olan -ve yenileri de eklenebilecek olan- eleştirel bir yeniden değerlendirmeyi gerektirmektedir. Bu türden kapsamlı bir eleştirel değerlendirme, ana amacı gerek kendi yazıları gerekse bu konuda yapılmış hali hazırdaki çalışmaların ışığında Thompson'ın Marksist teori ve sosyalist mücadeledeki birçok konuya temas eden oldukça yoğun bir içeriğe sahip sosyalist hümanizminin genel bir çerçevesini vermek olan bu yazının sınırlarını aşacağından burada yapılamadığı gibi, birçok önemli noktaya da kısaca değinilebilmiştir.

Kaynakça

Alca D (2021). Neo Humanism? *Social Sciences Studies Journal*, 7(88), 3950-3960.

Apor B (2007). The 'Secret Speech' and its Effect on the 'Cult of Personality' in Hungary. *Critique*, 35(2), 229-247.

Bekcan U (2019). Sovyet penceresinden 1956 Macar ayaklanması: Batı destekli bir karşıdevrim girişimi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(1), 15-23.

Berger S ve Wicke C (2019). '... two monstrous antagonistic structures': EP Thompson's Marxist Historical Philosophy and Peace Activism during the Cold War. İçinde: S Berger ve C Cornelissen (der), *Marxist Historical Cultures and Social Movements during the Cold War*, Cham: Springer Nature, 163-185.

Bess M D (1993). E. P. Thompson: The Historian as Activist. *The American Historical Review*, 98(1), 19-38.

Blackledge P (2006). The New Left's Renewal of Marxism. *International Socialism*, 112(2), 125-153.

1082 Yamak S (2023). E.P. Thompson'ın Sosyalist Hümanizmi: 1956'nın Külleri İçinde "Sosyalistlerin Yapımı", "Aşağıdan Sosyalizm" ve Bir Devrim Arayışı. *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 1049-1086.

Blackledge P (2007). Morality and Revolution: Ethical Debates in the British New Left. *Critique*, 35(2), 211-228.

Bromke A (1958). Background of the Polish October Revolution. *Canadian Slavonic Papers*, 3(1), 43-58.

Buğra A (2014). Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye’de E.P. Thompson’ı Okumak. İçinde: E P Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çev. U Kocabaşoğlu, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 11-37.

Clarke S (1979). Socialist humanism and the critique of economism. *History Workshop*, 8, 138-156.

Çakır N (1989). Macaristan 1956: Devrim mi Karşıdevrim mi?. *11. Tez*, 9, 162-218.

Çetinkaya Y D (2014). “Sefaletten İhyaya”: Türkiye işçi sınıfı tarihi ve EP Thompson. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 17, 201-221.

Davis M (2013). Reappraising British socialist humanism. *Journal of Political Ideologies*, 18(1), 57-81.

Davis M (2014). Edward Thompson’s Ethics and Activism 1956–1963: Reflections on the Political Formation of *The Making of the English Working Class*. *Contemporary British History*, 28(4), 438-456.

Davis M (2018). Edward Thompson, MI5 and the Reasoner controversy: Negotiating “Communist principle” in the crisis of 1956. *Key Words: A Journal of Cultural Materialism*, 16, 41-62.

Dworkin D (1997). *Cultural marxism in postwar Britain*. Durham, North Carolina: Duke University Press.

Editorial (1958). An Unreasonable Reasoner. *Labour Review*, 3(2), 34-36.

Efstathiou C (2014). EP Thompson’s concept of class formation and its political implications: Echoes of popular front radicalism in The making of the English working class. *Contemporary British History*, 28(4), 404-421.

Enright T (1957). Materialism or Eclecticism? *The New Reasoner*, 3, 105-112.

Fieldhouse R vd. (2015). EP Thompson: A short introduction. İçinde: R Fieldhouse ve R Taylor (der), *EP Thompson and English radicalism*, Manchester University Press, 1-22.

Flewers P (2017). EP Thompson’s Investigation of Stalinism: An Unrealised Project. *Critique*, 45(4), 549-582.

Flewers P (2019). The Unexpected Denunciation: The Reception of Khrushchev’s ‘Secret Speech’ in Britain. *Critique*, 47(2), 289-329.

Yamak S (2023). E.P. Thompson’ın Sosyalist Hümanizmi: 1956’nın Külleri İçinde 1083 “Sosyalistlerin Yapımı”, “Aşağıdan Sosyalizm” ve Bir Devrim Arayışı. *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 1049-1086.

Fryer P (1957). Lenin as Philosopher. *Labour Review*, 2(5), 136-147.

Gürgör K (2022). Sosyal Bilimlerde Tarihsel Analiz ve Teori ile Tarihsel-Toplumsal Pratiğin İlişkisi: Thompson-Anderson Polemiği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 23(50), 13-36.

Hamilton S (2011). *The crisis of theory: E.P. Thompson, the New Left and postwar British politics*. Manchester: Manchester University Press.

Hanson H (1957). An Open Letter to Edward Thompson. *The New Reasoner*, 2, 79-91.

Heinemann M (1976). 1956 and the Communist Party. *Socialist Register*, 13, 43-57.

John J St (1957). Response to Marry Hanson. *The New Reasoner*, 3, 103-104.

Kenny M (2000). Socialism and the romantic "self": The case of Edward Thompson. *Journal of Political Ideologies*, 5(1), 104-126.

Khrushchev N (1956). *Speech to 20th Congress of the CPSU, 24–25 February 1956*. Nikita Khrushchev Reference Archive. <https://www.marxists.org/archive/khrushchev/1956/02/24>. Son erişim tarihi, 15/05/2022.

Lindsay J (1957). Socialism and Humanism. *The New Reasoner*, 3, 94-102.

Lynd S (2002). Edward Thompson's Warrens: On the Transition to Socialism and Its Relation to Current Left Mobilizations. *Labour / Le Travail*, 50, 175-186.

MacEwen M (1976). The day the party had to stop. *Socialist Register*, 13, 24-42.

Matthews W (2002). The Poverty of Strategy: E.P. Thompson, Perry Anderson, and the Transition to Socialism. *Labour / Le Travail*, 50, 217-241.

McCann G (1993). EP Thompson, Socialist Humanism and Politics From Below. *Politics*, 13(2), 3-9.

McNally D (1993). EP Thompson: Class struggle and historical materialism. <https://www.marxists.org/history/etol/newspape/isj2/1993/isj2-061/mcnally.htm>, Son erişim tarihi, 10.04.2022.

Newman M (2015). Thompson and the early New Left. İçinde: R Fieldhouse ve R Taylor (der), *EP Thompson and English radicalism*, Manchester: Manchester University Press, 158-180.

Orwell G (2015). *Balinanın Karnında*, Çev. Z Avşar, 2. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Öğütte V S (2015). Soyutlamanın Şiddetine Karşı Zanaatın Savunusu: Teorinin Sefaleti. İçinde: E P Thompson, *Teorinin Sefaleti*, Çev. A F Yıldırım, Ankara: Nika Yayınevi, 11-31.

Palmer B (2002). Reasoning rebellion: EP Thompson, British Marxist historians, and the making of dissident political mobilization. *Labour/Le Travailleur*, 50, 187-216.

1084 Yamak S (2023). E.P. Thompson'ın Sosyalist Hümanizmi: 1956'nın Külleri İçinde "Sosyalistlerin Yapımı", "Aşağıdan Sosyalizm" ve Bir Devrim Arayışı. *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 1049-1086.

- Saville J (1976). The Twentieth Congress and the British Communist Party. *Socialist Register*, 13, 1-23.
- Saville J ve Thompson E P (1956a). Taking Stock. *The Reasoner*, 1, 4-6.
- Saville J ve Thompson E P (1956b). The Case for Socialism. *The Reasoner*, 2, 1-7.
- Saville J ve Thompson E P (1956c). Why We Are Publishing. *The Reasoner*, 1, 1-3.
- Saville J ve Thompson E P (1957). Editorial. *The New Reasoner*, 1, 1-3.
- Schwarzmantel J (2016). *The impact of 1956 on the Left in Western Europe*. 1956 geopolitical consequences. <https://basees.org/s/John-Schwarzmanel-The-impact-of-1956-on-the-Left-in-Western-Europe.pdf>, Son erişim tarihi, 19/06/2022.
- Soper K (1990). Socialist Humanism. İçinde: H Kaye ve K McClelland (der), *E.P. Thompson: Critical Perspectives*, Philadelphia: Temple University Press, 204-232.
- Taylor C (1957). Marxism and Humanism. *The New Reasoner*, 2, 92-98.
- Thompson E P (1956a). Reply to George Matthews. *The Reasoner*, 1, 11-15.
- Thompson E P (1956b). Through the smoke of Budapest. *The Reasoner*, 3, 1-7.
- Thompson E P (1957a). Socialism and the Intellectuals. *Universities & Left Review*, 1(1).
- Thompson E P (1957b). Socialism and the Intellectuals- A Reply. *Universities & Left Review*, 1(2), 20-22.
- Thompson E P (1957c). Socialist Humanism, An Epistle to the Philistines. *The New Reasoner*, 1, 105-143.
- Thompson E P (1958). Agency and Choice—I: A Reply to Criticism. *The New Reasoner*, 5, 89-106.
- Thompson E P (1959a). Commitment in Politics. *Universities & Left Review*, 6, 50-55.
- Thompson E P (1959b). The New Left. *The New Reasoner*, 9, 1-17.
- Thompson E P (1959c). *William Morris*. Williams Morris Society. <https://www.marxists.org/archive/thompson-ep/1959/william-morris.htm>, Son erişim tarihi, 03.04.2022.
- Thompson E P (1960). Revolution Again! *New Left Review*, 1(6), 18-31.
- Thompson E P (1976). Romanticism, Moralism and Utopianism: The Case of William Morris. *New Left Review*, 99 (1), 83-111.
- Thompson E P (2014). Revolution. İçinde: C Winslow (der), *E. P. Thompson and the Making of the New Left: Essays & Polemics*, New York: Monthly Review Press, 147-159.
- Thompson E P (2015). *Teorinin Sefaleti: Hatalı Bir Devridaim Makinesi*, Çev. A F Yıldırım, Ankara: Nika Yayınevi.
- Yamak S (2023). E.P. Thompson'ın Sosyalist Hümanizmi: 1956'nın Külleri İçinde 1085 "Sosyalistlerin Yapımı", "Aşağıdan Sosyalizm" ve Bir Devrim Arayışı. *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 1049-1086.

Turgut S (2015). "Karşı Koyma"cı Geleneğin Aydını: E.P. Thompson. İçinde: E P Thompson, *Teorinin Sefaleti: Hatalı Bir Devridaim Makinesi*, Çev. A F Yıldırım, Ankara: Nika Yayınevi, 435-479.

Uslu A (2006). Ellinci Yıldönümünde 1956 Macar Devrimi. *Devrimci Marksizm*, 1(1), 130-154.

Winslow C (2014). Introduction: Edward Thompson and the Making of the New Left. İçinde: C Winslow (der), *E. P. Thompson and the Making of the New Left: Essays & Polemics*, New York: Monthly Review Press, 9-35.

Wood E M (1995). A chronology of the New Left and its successors, or: Who's old-fashioned now? *Socialist Register*, 31(31), 22-49.

Yamak S (2019). Avrupa'da Demokrasinin Krizi ve Sarı Yelekler Hareketi. İçinde: Ç Edgücan, Z Karacagil ve Ş Bozgun (der) *Current Debates on Social Sciences 2: Human Studies: Law, Political Sciences and Economy*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 149-159.

Yamak S ve Çalışkan K (2019). Demokrasinin Krizi mi yoksa Kapitalizmin Krizi mi? Wolfgang Streeck-Jürgen Habermas Tartışması. *Praksis*, 50, 37-68.